

Kåre Svebak 23.8.2013

PRESTEN KARL ROLL (1829-1887)

En Jesu Kristi delegat

Stiftskapellan Tromsø stift: Alta-Talvik og Tana.

Tukthusprest, Trondhjem.

Misjonsskoleforstander, Stavanger.

Tukthusprest og senere res kap Trefoldighet menighet, Kristiania.

Presten Karl Roll er verdt å minnes, især for evangelisk-lutherske prester og lekfolk.

F 8.11.1829 Thm, d 27.10.1887 Chra. Begr Vår Frelzers gravl 1.11.

Jacob R (1783-1870), direktør Røros Kobberverk, justitiarius (Trondhjems stiftsoverrett 1828-1855) og stortingsmann, o h (3) Nicoline f. Brog Selmer. Den eldste av fem søsken i farens tredje ekteskap. Sønnen Karl N senere oberst (se Nbileks).

G 3.5.1859 Meldal k m Anna Johanna Parelius, f 23.8.1837 Meldal, d 29.12.1908 Kra. Jacob von der Lippe P, sp i Meldal, o h (2) Margrethe Elisabeth.

Stud 1847 (ex art Trondhjems Kathedralskole med laud). C th 1855. Toårig studiereise (dannelsesreise) s1855-s1857. Kst adjunkt Trondhjems Skole 1857/1858. Stkap Tromsø stift 1858. Ordinert 17.9. s. å. av b KGislesen i Tromsø dmk (sm m PJensen og Gunnerus). Begynte sin virksomhet i Alta h1858. Bestyrte fra s1861 Alta-Talvik (etter sp Wetlesens fraflytning), og dertil Tana fram til sogneprest tiltrådte s1862. Da Alta ble sognekall fra 1861,1 bestyrte han begge embeter til vå1864, da begge ble besatt. Avskjed med Alta mh nyttårsdag 1864 og med Talvik mh s sexagesima s. å.

Stkap Trondhjem stift 1864 (et ha1vt år). Kateket Trondhjems Strafansta1ter 1865 (innsatt 14.1.) og enep samme sted 1867. Forstander Den Norske Misjonsskole, Stavanger, 1872-s1878. Kst sekr NMS 1875/1876. Kst p Tukthuset Kra 1878 (fra 15.12). Res kap Trefoldighetskirken mh (Kra) 1882 (fra 10.8).

¹ Alta pg opprettet ved kgl. res. 27. september 1862.

Innhold

OPPVEKST	5
STUDIETIDEN	7
DANNELSESREISEN	8
TRONDHJEM 1857/1858	12
Stiftskapellan i Tromsø stift	12
ALTA-TALVIK	14
Nattverd-inntegningen	15
Visitasmøtet Alta kirke 5. August 1862	17
Bispevisitasen i Talvik 1863	18
En kommentar	20
LESTADIANERNE	21
TANA	22
FISKEVÆRSPREST	23
TRONDHJEM STIFT – TRONDHEIM BY OG OMEGN	24
Magdalenahjemmet	25
Diakonissevirkksomheten	26
TRONDHJEM: DET NORSKE MISJONSSELSKAP (NMS)	27
MISJONSSKOLEN I STAVANGER	28
Misjonsskolens husorden	29
DET NORSKE MISJONSSELSKAPS SEKRETÆR	30
Forholdet “alminnelig” skriftemål og nattverd	31
TUKTHUSPREST I KRISTIANIA	33
TREFOLDIGHET MENIGHET	34
Kampen mot parlamentarismens gjennombrudd	35
DET SISTE VITNESBYRD	36
BEGRAVELSEN OG «SØRGEFESTEN»	37
KARAKTERISTIKKER	39
Indremisjonsmannen Karl Roll	40
Forstanderen Karl Roll	41
Roll som midlertidig sekretær for NMS	41

Nekrologer	42
EPILOG	44
PUBLIKASJONER	45
KILDER	46

OPPVEKST

Karl Roll vokste opp i *Trondheim*, i en velstående familie og et rikt kulturmiljø.² Faren eide en stor bygård, vakkert beliggende nær Nidarosdomen. Foreldrene tok barneoppdragelsen alvorlig og så ikke gjennom fingrene med noe.

Gikk forberedelsesskole sammen med den yngre bror Ferdinand Nicolai, senere sorenskriver i Romsdal, høyesterettsassessor og stortingsmann.³ 10 år gammel, begynte han på latinskolen, hvor kristendoms lærerne var CPP Essendrop og Ole Berg, senere henholdsvis biskop og sogneprest. Guds Ord gjorde inntrykk og sannhetsspørsmålet opptok ham fra guttedagene av. Han kjente seg utilfreds med selskapsliv og fornøyelser og ønsket visshet om å være forlikt med Gud. I barnlig enfold kunne han mang en kveld legge salmeboka under hodeputa og kjenne Guds nærhet. Ble konfirmert av sogneprest H. A. Angell 15 år gammel. Hans bønn på konfirmasjonsdagen var: "Gud bevar meg i pakten!"⁴

I Trondheim var Roll med i den grundtvigske krets omkring Fredrik Wexelsen (1818-1896), Rolls sogneprest i Bakke menighet 1852-1867. Da Wexelsen i 1853 stiftet et folkeakademi med frie foredrag og diskusjoner, vedtok man å bruke Rolls navneforslag "Folkestuen - et folkeligt Samfund".

"*Folkestuens beboere*", som de kalte seg, var over 150 medlemmer på det meste. Det var en blandet forsamling av prester, teologiske kandidater, offiserer, lærere, leger, bestillingsmenn, håndverkere, arbeidere samt noen gårdbrukere fra distriktet. Med foredrag ville man imøtekomme trangen til folkelig opplysning. Under møtene sang man med liv og lyst nasjonale og folkelige sanger. Av og til ble det arrangert fester og utflukter. Skulle man realisere drømmen om det *opplyste* folkeliv, var det viktig med "duelige fortellere for folket", i stand til å fortelle om "folket selv, dets land, historie, sæder og skikke, om natur- og menneskelivet m.m." Med fortellerkunst ville man dessuten vinne større forståelse for almueskolelærerens gjerning i folket. Man satset ikke på ytre reformer, men på holdningsskapende arbeid. "*Indenfra og udad det er livets vei*", var Wexelsens omkved.⁵ Tiltaket ble innstilt i 1867.⁶

Mens Roll var vikarlærer ved Trondhjem Kathedralskole, tok han sin livsstil opp til kritisk vurdering og kom i tvil om *dansens* tillatelse. Han la problemet frem for presten W. A. Wexels (Chra), som spurte: "Morer det Dem at dandse?" Roll kunne ikke nekte for det. "Saa får De danse, saa længe det morer Dem", var Wexels' råd.

² Molland 1979,213.

³ Lindstøl 1914,723f.

⁴ Samme s. 41-42.

⁵ Wexelsen, 30 33)

⁶ Wexelsen 1904,32; sml Skrondal 1929,161 167.

Foreldrene ønsket at han skulle begynne å studere jus og gjøre karrière. Etter hvert ble han overbevist om kallet til å bli prest, og øve *sjelesorg og kirketukt* etter bibelsk-kirkelige prinsipper.⁷ Denne overbevisning overrasket mange.

⁷ Hertzberg 1909 (2),182-183. Sml Molland 1979,213.

STUDIETIDEN

Da bodde han i "Thomlegården", Øvre Vollgate, sammen med flere teologistudenter, blant dem Nils Hertzberg (senere kirkestatsråd), Ole Krogness, Ole Holck, Ole Irgens, Arnoldus M. Hille, Peter Blesing, Henrik Greve og Fredrik B. Horn.⁸

Han hørte gjerne *W. A. Wexels* predike i Trefoldighetskirken. Foruten Wexels, gjorde professorene *Theodor Caspari* og *Gisle Johnson* varig inntrykk på ham. Overgangen fra - fra "den kirkelige Anskuelse" – fra grundtvigsk kristendomssyn til nylutherdom må ha skjedd sent i studietiden. Noe brudd var det ikke tale om. Ifølge Heggveit ble Karl Roll først påvirket av Gisle Johnson, og noe senere av Søren Kierkegaard - så sterkt at han siden hadde vanskelig for å finne seg til rette i et presteembetet. Uten denne påvirkning, ville han ha vært "selvskreven til en fremskudt Plads i Kirkesamfundet".⁹

⁸ Wexelsen 1904, 43.

⁹ Heggveit 1920 II 2, n 23 s. 930.

DANNELSESREISEN

Sammen med foreldre og søsken hadde han allerede hatt et par kortere opphold i Tyskland. Nå ville han bli kjent med tysk kirkeliv - særlig *hedningemisjon og diakoni*, og studere kirkerett og kirkeforfatning, bibelteologi og eksegese. Underveis reviderte han sine planer. Han ville også studere *romersk-katolsk* kirkeliv, og fikk lov av foreldrene til å utvide studiereisen med ett år. Ferden gikk derfor over Sveits til Italia, derfra gjennom Frankrike - over Marseilles og Paris - tilbake til Tyskland.

I *Hamburg og Altona* støtte han på verdsliggjorte bymiljøer og svak kirkesøkning. I *Berlin* besøkte han presten *Johannes Gossner* i den bøhmisk-lutherske Betlehemsmenighet. Gossner var kjent for sitt arbeid for indre og ytre misjon, deriblant barnehjemsarbeid, Gossner-Mission, foruten Elisabeth-sykehuset, som ble drevet av diakonissene ved moderhuset Betania. Gossners oppbyggelige forfatterskap viser påvirkning fra grev Nicolai von Zinzendorf.

Roll skrev begeistret om gudstjenestelivet ved moderhuset og om kvinnenes selvoppofrende arbeide. *Diakonissene* begynte dagen med gudstjeneste kl 6. Også mange andre deltok. Han er overbevist om at den kristne kvinne vil kunne utrette store ting for kirkens sak - i tukthusene, sykehusene, fattighusene osv. Fra da av var han en varmhjertet talsmann for *diakonissesaken*, og i Norge ble han den første som fikk ansatt en menighetsdiakonisse. Den moderne kvinnes mandighet ble "en jammerlig Karikatur" sammenlignet med diakonissenes stille liv i tjeneste.¹⁰ Historisk sett bidro diakonissesaken til å gi den ugifte kvinne en posisjon i det offentlige liv, og må regnes blant forløperne til den senere kvinneemansipasjon.

På grunn av en koleraepidemi forkortet han oppholdet i Berlin. Han ville oppsøke de stedene som Gossner anbefalte ham til fordel for pastoralt arbeid, diakoni og indre- og ytre misjon.. Dermed ble reisens formål mindre orientert mot kirkerett og kirkeordningsspørsmål enn først tenkt,

Han drar ført til *Hermansburg*, til presten *Ludvig Harms* og menigheten der. Inntrykkene herfra ble retningsgivende for Rolls senere virksomhet som prest, for her fant han mer enn noe annet sted forbilder for menighetsliv og pastoralt arbeid. Reiseberetningen taler for seg:

Det lå "et uendeligt Alvor" over Harms. Det minnet om "gamle Wexels". Begeistret skriver han om menighetens misjonsarbeid - Hermansburger Mission, om det felles gudstjenesteliv og samlingen om det kirkelige embete, om husandaktspraksis i hjem og nabofelleskap, om salmesangen, osv. Omtalen av prestens sjelesorg - både den individuelle sjelesorg og det alminnelige skriftemål - lar det skinne igjennom at slik ville han også arbeide som prest. Ingen kom til skrifte og nattverd uten personlig samtale med sin prest, og eventuelt etter privat skrifte. Etter en slik forberedelse på lørdag ettermiddag, gikk omtrent en tiendedel av sognebarna til alters på søndag. Et "ægte kristeligt luthersk" menighetsliv utfoldet seg for Rolls øyne, og han noterte sitt hjertesukk: - "*det er en af de sidste Ting, de opvakte og redelige Sjæle kommer til Forstaaelse af, denne, at den væsentlige Styrkelse og Befæstelse i Livssamfundet med Frelseren ligger i den hellige Nadvere*".¹¹

¹⁰ SNilssen 1889,164-165.

¹¹ Samme s. 166-168, sit s. 170. Sml Molland 1979,212.

Søndagen var viet til "de helliges samfunn", og dermed brukt til nattverdgdustjeneste (høymesse) og ettermiddagsdustjeneste med katekisasjon og annet. Annen fornøyelse var ikke aktuell i Hermansburg. Det Roll stilte seg kritisk til, var den strengt regulerte helligholdelse, og i en samtale nevner han "det barnlige Sind, hvori vor evangeliske Frihed skal have sin Grund".¹²

I møtet med Harms fikk Roll ny forståelse for *Bibelens guddommelige inspirasjon* og forskjellen mellom lov og evangelium. I Rolls øyne var Bibelen mere en menneskelig enn en guddommelig bok, "som jeg glemte af bare Iver for at frembære Daabsbekjendelsens 3 Artikler". Og i møtet med predikanten Harms var "*Idealiteten i Lovens Fordring og Evangeliets Trøst ... afskrabet det Smuds, som skjulte den for mine Øine*".¹³

Roll håper at erindringene herfra skulle bli en "Løftestang" til å lande på det rette standpunkt i saken. For mere enn "alle Bøgers Læreregler" var oppholdet i Hermansburg "*Pastoraltheologi in Natura*". Den skulle bli av livslang betydning for den kommende prestedtjeneste. Fra nå av ble kirkerett og kirkeforfatning av underordnet betydning, for viktigere enn alt annet er kjærligheten til kirkens Herre – i praksis det "urokkelige Fundament".¹⁴ Fra Harms tok han med seg den viktigste lærdom, "*at jeg maa være mig selv klar først, personlig fuldt bevidst om jeg ogsaa vil Kristendommen, før det kan blive Tale om Kirkens Eksistens og Forhold ... at mit Liv som Theolog ikke maa være noget Leibhaber*".¹⁵

Neste år var han tilbake i Hermansburg. Menighetslivet og virksomheten var da i stor fremgang. Et boktrykkeri var kommet til og et *misjonstidende* gikk i stort opplag. Besøket var denne gang drevet av indre trang. Han søkte råd hos Harms. Rådene kom, korte og konsise, og "blev mig en Beroligelse /.../ de kom fra en Mand, der ikke skyr at sige Ubehageligheder, naar de er Sandheder".¹⁶

Blant andre teologer og prester han møtte, fremhevet han flere, blant dem Friedrich Gustav *Lisco*, lederen for Preussische Hauptbibelgesellschaft og kjent for sin pietistisk farvede bibelutgave. En annen var presten Johannes C. *Blumhardt*, med bakgrunn i Württemberg-pietismen. Blumhardt var viden kjent for *helbredelsesundere*, som han tolket i lys av gudsriketanken og Jesu Kristi herrevelde. Det kristne håp preget hans virksomhet. Selv var han representant for en folkelig, enkel og glad fromhet.

I *Hamburg* oppsøkte Roll indremisjonslederen Johann Hinrich *Wichern*. Hans *barnehjem* var sentrum for oppsedingsvirksomhet i Nord-Tyskland og herfra gikk hjemmets "flyveblad". Wicherns idèer om en kristen samfunnsorden med basis i kjernefamilien og kirken som et offentlig-sosialt fellesskap var belastet med teokratisk tankegang og organisme-ideer. Han kalte seg selv for «reformert lutheraner». Han ville overvinne sekulariseringen med kirken forståtte som et kjærlighetens redningsforbund. Wicherns foretak gjorde nok større inntrykk enn hans idèer.¹⁷

¹² Samme s. 171, se 171-173. Frekvensen gjenspeiler et interaktivt bymiljø. En kompensasjon gir stevnetradisjoner i grisgrendte strøk.

¹³ Samme s. 167.

¹⁴ Samme s. 175.

¹⁵ Samme s. 174f.

¹⁶ Samme 1890,319.

¹⁷ Jf AOftestad1985, 116-121.

I Danmark oppsøkte Roll prosten Andreas Gottlieb *Rudelbach* i Slagelse. Rudelbach var opprinnelig tysk prest, som på grunn av kirkelige forhold så seg nødt til å utvandre. I ham møter Roll en antirasjonalist og representant for botsforkynnelse. Rudelbach var i mange år venn av NFS Grundtvig.

I den lille, uanselige landsbyen *Neudettelsau* ble Roll kjent med presten *Wilhelm Löhe* og diakoniarbeidet under hans ledelse. Löhe hadde vendt ryggen til sin sosiale bakgrunn, som på mange måter lignet Rolls oppvekstmiljø. Her oppholder han seg til over jul og nyttår 1855/1856. Han mottar inntrykk fra diakonissenes dagligliv, reflekterer over Löhes virksomhet som predikant, liturg og sjelesørger, samt ergrer seg en smule over en flokk teologistudenter fra Erlangen. De tedde seg med smektende vennlighet, noe Roll ikke kunne fordra. *Sentrum i den diakonale virksomhet var nattverd-gudstjenesten*. Löhes visjon var *en biskopelig-broderlig kirke som tjente vekkelsen i sin samtid*. På den ene side var visjonen vendt mot frikirkelige reformer, på den annen side mot den folkekirkelige entusiasme med dens reformkrav.¹⁸

I Löhe møtte Roll en prest som var sitt gudgitte oppdrag bevisst - "som den der har sit Kald og sin Myndighed andetstedsfra, og derfor kunne han ogsaa med en Sikkerhed som faa besidder, gjøre Menigheden ansvarlig for dens Forhold". Löhes preken var slik en preken skulle være - "*et levende Vidnesbyrd*", forbundet med Bevidstheden om den Myndighed, en Ordets Tjener har faaet til at være et "*Sendebud i Kristi Sted*" (uth her). Man kan kun forundre sig over, at andre prædikere saa slet, det vil da sige, at Alvoret og Myndigheden, som mangler "Betragtningen" ... i Almindelighed finder sig en slet Vikarius i et Tonefald, som Prædikanten forresten slet ikke bruger". I Löhe's preken finner Roll Martin Luthers malmlfulle og likefremme, såkalte "heroiske" prekenstil. Dessuten var Löhe litt av en humorist, men innordnet alvoret.¹⁹

De sinnssykes *helbredelses*prosent var høyere enn ellers vanlig ved tyske hospital, og de fleste var kurert "alene ved Ordet om Retfærdiggjørelse af Naade", meddeler Roll. I en slik menighet kunne det virke underlig at forkynnelsen var mettet med lødig bibelstoff og dogmatisk innhold. Roll trakk slutningen, at såsant menigheten ikke er aldeles vanrøktet, er det mulig å omhandle selv de sværeste ting i en preken. Avgjørende er *det språk som går lukt på sak*.²⁰

Löhes *katekisasjon* søndag ettermiddag imponerte med alt det utenatstoff menigheten kunne fremsi. Her fikk Roll anskueliggjort hva *et realistisk felles kunnskapsmål* betyr for et menighetsmiljø. Men denne gjengivelse av katekismen hver søndag gjennom kirkeåret, forekom Roll å være vel meget av det gode. Löhes katekisasjon var forøvrig "efter mit Hoved", sier Roll, med et aldri så lite spark til kateketikkens knudrede regler. Ledig og lett gikk det unna, med alvor og skjemt, og både liten og stor i kirken kunne risikere å bli stilt et spørsmål. Forøvrig gir Rolls beskrivelse inntrykk av at *Löhe kjente hver eneste en* i menigheten.²¹

I Kaiserswerth ved *Düsseldorf* oppsøkte Roll presten og organisatorfenomenet Theodor *Fliedner*, fornyeren og grunnleggeren av *den kvinnelige diakoni* og banebryteren for kvinnelig medarbeiderskap i

¹⁸ Indirekte rammet Löhe de mange utvandrede lutheranere i USA, hvor de tok følgene av en bekjennelsessituasjon og fremstod som bekjennelseskirker uten statskirkelig overstyring.

¹⁹ SNilssen 1890, 309.

²⁰ Samme s. 310.

²¹ Samme, s. 311.

kirkens liv. Fliedner hadde fått mange av sine ideer til diakonissenes kirkelig-sosiale virksomhet fra mennonittene. Videre kunne Roll studere arbeidet for *tukthusfangene* og oppfølgingsarbeidet for løslatte fanger, *asylarbeidet*, den *pedagogiske diakoni* med bl.a. barneskoler og lærerseminar, samt *pleiediakoni*. Her fikk han også stifte bekjentskap med *menighetssøstrenes* virksomhet, utgått fra *Bielefeld* år 1844. Og han mottar også inntrykk fra *oppsedingshjem for (falne) unge piker*.

Under et lengre opphold i *Erlangen* fulgte Roll Johann Christian *Hofmanns* forelesninger i bibelteologi, bibelsk etikk og bibelhistorie, bl.a. over Johannes åpenbaring. Disse forelesninger grep ham sterkt, og de kom til å bestemme hans senere forståelse av *Guds rikes utviklingshistorie*. En side ved *Hofmanns frelseshistoriske* teologi var den sterke sentrering om *den kristne personlighet* som teologiens egentlige gjenstand. Med stor konsekvens følger hangen til perfektjonisme, kirkens fremtreden som Kristi frelsesanstalt og Guds rikes nærvær manifestert i kristelig-etiske personligheter.

I *Erlangen* hørte Roll flittig professoren i praktisk teologi, Theodosius *Harnack* (d.e.). Med sin bakgrunn i herrnhuttisk kristendom, og påvirket av Johann Gossner, så han den praktiske teologi i sammenheng med *kirken som helhet*. Han kunne vise til Martin Luther og sitere ham, men var på herrnhutisk vis mindre opptatt av bekjennelsesskriftene og kirkeordnings spørsmål. Til forskjell fra *Löhe*, viste *Harnack* til *frikirken* som kirkens eksistensmulighet - *i fremtiden*. *Harnack* var talsmann for en *eksklusiv* forståelse av kristendommens og kirkens forhold til dannelse og kultur, og denne eksklusivitet ville han gjennomføre i praksis. Et avhengighetsforhold til samtidens dannelse og kultur, ville virke ødeleggende for begge, hevdet han.

Under reisen studerte Roll også *kunst og kunsthistorie* - især kirkelig billedkunst og arkitektur, og brevene gir inntrykk av en stor kunstkjenner. Hertil kom også studier i *pavedømmets historie*, og inntrykk fra møtet med *romersk-katolsk fromhetsliv*, særlig i Roma. Han lærte desto mer å verdsette den evangeliske messe.²²

Under hjemreisen begynte Roll å legge fremtidsplaner. Blant annet ville han utgi et kristelig tidskrift. Utgivelsen lyktes først en del år senere i Stavanger. Samlet sett la dannelsesreisen premisene for hele hans presteliv i vårt land, hvor han fremstod som en markant formidler av nylutherske anliggender i praktisk-kirkelig arbeid.²³

²² SNilssen 1890, 315.

²³ Heggveit 1920 II 2, 918.

TRONDHJEM 1857/1858

Tilbake i hjembyen, fikk han et vikariat ved latinskolen. Han ble dessuten oppfordret til å ta en lærerstilling ved Det teologiske fakultet. Mange andre var bedre kvalifisert enn ham selv, mente Roll. Noe "vildt Løb" forelå ikke for en oppriktig og velmenende teolog, hevdet han, "- og dette er det eneste, som jeg altid vil tragte efter at kunne bevidne om mig selv. Jo mere jeg kommer til Erkjendelse af Ansvaret ved at være høit betroet, desto mere svinder ogsaa den ungdommelige Tørst efter at ville gjøre sig gjældende, desto mere overlader man Omstændighederne, der jo ikke styrer sig selv, at forepege en Tid og Maade. Jeg vil intet foretage paa egen Haand", svarte han.²⁴

Sommeren 1858 hørte han frimenighetspresten *Gustav Adolph Lammers* tale flere ganger i Trondhjem, blant annet en gang over emnet "At rive til sig Guds Rige med Vold", og siste gang avskjedstalen. Lammers var da på gjennomreise fra Tromsø til Skien. Sammen med sogneprest Wexelsen holdt Roll offentlige møter til oppklaring av de stridsspørsmål som fulgte i kjølvannet av Lammers. - Videre deltok Roll flittig i *den teologiske forening*, hvor debatten gikk heftig om forholdet *skriftemål og altergang*. Han søkte misjons- og oppbyggelsesmøter, og etter hvert opptrådte han også hyppig som taler, først for tukthussslavene ved hospitalet. Men først og fremst var han fast kirkegjenger og syntes han hørte utmerkede prekener i hjembyen.²⁵

Under oppholdet i Trondhjem fikk Roll utgitt sitt *motskrift* mot pavedømmet (se Publ 1859). Byens *indremisjonsforening* sørget for å kolportere skriftet. Under møtene holdt han bibeltimer på linje med andre av foreningens prester. Et nytt tiltak i byen er det nærliggende å sette i forbindelse med den hjemvendte Roll. Et par av byens damer hadde i 1858 startet et *redningsarbeid for falne kvinner*. Roll fulgte opp saken da han senere vendte tilbake fra Alta og Tromsø stift.²⁶

Stiftskapellan i Tromsø stift

Roll hadde visstnok overveid å bli misjonær, men under studiereisen 1855-1857 ble han usikker. Kallet var uavklart. Da han vikarerte ved latinskolen, søkte han først stiftskapellaniet i Trondhjem stift, men for sent. På oppfordring søkte han den samme, men lite attraktive stillingen i *Tromsø stift*. Roll hadde ikke noe valg. Han tok hva han fikk, som gitt ham av Herren, svarte han. Mange gav uttrykk for at han tok for lite hensyn til sitt eget beste ved å bli stiftskapellan i de "barske Egne". Særlig etter at han ble forlovet utpå sommeren 1858, var det flere som bebreidet ham at han ikke tok mere hensyn til sin tilkommende. Men *begge* trodde at det nye virkefelt var blitt dem anvist av Herren.²⁷

Ordnningen med *stiftskapellanier* ble vedtatt i Stortinget den 5. juni 1857. Tilsammen 12 stiftskapellanembeter skulle opprettes med en årslønn på 400 speciedaler. Tre av stiftskapellanierne gikk til

²⁴ SNilssen 1890, 318, 319.

²⁵ Samme, 320; Nktid 25/1858, 396.

²⁶ Sml 50-aars beretning 1915, 7, 9.

²⁷ SNilssen 1890, 320; sml Molland 1979, 213; Hertzberg 1909 (2), 183.

Tromsø stift, som forøvrig ble tildelt et fjerde stiftskapellani et par år senere. Lønnen var etter manges mening uforholdsmessig liten, iallfall sammenlignet med avholdsagentene og de offentlig ansatte agronomene, som dessuten hadde diettgodtgjørelse.²⁸ Stiftskapellanenes lønnsforhold skulle komme til å vanskeliggjøre ordningen i mange årtier fremover. Ordningen ble derfor helst anbefalt ugifte, unge prester.²⁹

Høsten 1858 bodde Roll et par uker hos biskop *Knud Gislesen* i Tromsø høsten 1858. Det religiøse røre i byen de forløpne år medførte gruppedannelser og forvirring i menighetslivet. Roll gjorde bekjentskap med både haugianere, lammerske dissenterer (frimenigheten), katolikker og representanter for Karesuandovekkelsen fra omkr 1850 (senere kalt lestadianere). Sistnevnte flokk hadde sine samlinger "sør paa Stranden", katolikkene hadde sin nyoppførte kirke, og frimenigheten sitt store forsamlingshus. Dessuten merket man senvirkninger etter det voldelige svermeri blant Kautokeino-samene, og dessuten lekpredikanten Ole Kallems virksomhet.³⁰

Ifølge Roll, satte overfladiskhet sitt preg på vekkelsen i byen, og han forstod raskt at her gjaldt det å opptre med kraft. Basunen måtte ha den rette lyd, peke den rette vei, komme hva der komme ville. Den 28. september la han ut fra Tromsø i følge med biskop Gislesen og frue. Alta kirke skulle vigles.³¹

²⁸ NKtid 24/1857, 239; 51/1859, 811.

²⁹ Se f.eks. LK 1897 I, 93; 1898 II, 218-220.

³⁰ Sml Amundsen 1952, 525. Han nevner bare Kallem. Ordet «vekkelse» begrunner kristentroen med opplevelsesmystikk, det vil si med forbehold om de riktige erfaringer eller nådevirkninger.

³¹ SNilssen 1890, 324.

ALTA-TALVIK

Den romersk-katolske misjon hadde etablert sin misjonsstasjon på Altagård, og herfra drev misjonærene en intens og pågående propagandavirksomhet i Alta-Talvik og videre omkring. Sogneprest Wetlesen hadde flittig motarbeidet virksomheten, men var hemmet av sjøreisen fra Talvik og inn til Alta, den mest folkerike del av prestegjeldet.³² Prestegjeldsreguleringen og en midlertidig stasjonering av stiftskapellan der inne var ment å råde bot på forholdet.

Roll startet sin virksomhet med aftenandakter, katekismeforedrag, bibellesninger og samtaler med konfirmantene. Høymessen ble *tolket*, snart på samisk, snart på finsk, eller også på begge språk, så tjenesten kunne vare opptil flere timer. Roll var utrettelig på farten, tross mørketid og spredt bosetting. I vinterhalvåret var Altaelva en lunefull hindring. Men uansett sognebud, bibellesning eller oppbyggelsesmøte - med fakkel i hånd tok han seg over i vintermørket på usikker is, eller på søk mellom råkene.

Det gikk ikke lenge før *Norsk Kirketidende* meddelte nytt om Rolls virksomhet i Alta: - "*der skrives til os, at han bruger at samtale med hver enkelt Nadvergjæst*".³³ Underforstått: Roll utøvet løse- og bindemaktens embete som vokter ved Herrens bord. Rolls *samtaler* med skriftefolk og konfirmanter på tomannshånd virket vekkende på mange. Stilt overfor sognebarn som vitterlig levde i åpenbar synd, kunne han vel gjøre misgrep, som igjen tynget ham. "Men naar den strenge mand saa traf en sjæl, hos hvem han sporede en ærlig hjertelig længsel efter at faa det godt med Gud, da lysnede det op i hans ansigt, og bløde og milde faldt ordene med rig kjærlighed fra hans læber. De af menigheden, som lærte ham saaledes at kjende, fik ogsaa dermed en saadan kjærlighed til ham, at den aldrig døde", forteller den senere Talvik-presten Anders Halvorsen.³⁴

De tre stiftskapellanene i Tromsø stift ble møtt med forventning på mange hold. Karakteristisk er omtalen i *Norsk Kirketidende*: "Gud have Tak, fordi han sendte os 3 saa vakre Stiftskapellaner; Han velsigne deres Villie og Bestræbelser med sin Aand og rige Naade til mange Sjæles Opvækkelse, Bestyrkelse, Trøst, Opmuntring og Befæstelse i sand Tro og ren Lære, Amen!" Og ganske riktig, senere på året blir det meddelt at det er "stor Aarsag til Glæde /.../ da det berettes os, at alle 3 Stiftskapellaner skulle være aandelig begavede Mænd, og skal vor Biskop /.../ allerede have anbragt enhver af dem efter hans Evner og Egenskaber".³⁵

I Alta fantes "ikke saa faa elskelige oprigtige Christne, som igjennem Omvendelse nyde Frugten af Gjenfødselen i Daaben", fortelles det i *Norsk Kirketidende*. Så hva ville skje når "denne til Christi Riges Udbredelse og Befæstelse virksomme unge Stiftskapellan" hadde vært i arbeid der en tid? Korrespondenten forteller at til tross for Rolls flittige bruk av det nyoppførte kirkehus, vant "Katholikkernes Etablissement" et par proselytter i løpet av vinteren. Hva ville skje når Roll på ettervinteren

³² NKtid 21/1858, 335f.

³³ Samme 47/1858, 750f.

³⁴ AHalvorsen 1903, 486f.

³⁵ NKtid 4/1859, 64; 17/1859, 261.

måtte gjøre avbrudd i Alta for å arbeide som fiskeværsprest under lofotfisket og deretter i Vest-Finnmark?³⁶

Foruten Roll, ble stiftskapellan *Jensen* sendt til Lofoten, og dertil lekpredikantene Ole *Kallem*, Endre *Johannesen* og en fra Målselv/Bardu. Fra Lofoten meddelte Kirketidende at "alle fem virket som Guds Børn til hans Navns Forherligelse ..." Under lofotfisket bodde 11-12 000 fiskere fra 5-600 fartøy. Blant fiskerne bekjente mange troen, og fiskerlivet i havnene artet seg merkbart annerledes enn ti år tidligere. Den som tok en spasertur langs bryggene om kvelden, kunne høre salmesang fra rorbuer og tjeld.³⁷

Nattverd-inntegningen

skulle vise seg å bli det altoverskyggende problem for Roll og Alta menighet. Utgangspunktet var Rolls oppfatning av forholdet *absolusjon og nattverd*. Det var alminnelig praksis at *kirkesangeren* (klokkeren) foresto inntegningen på lørdag ettermiddag og søndag morgen. Dermed kunne presten vite hvor mye brød og vin han skulle innvie med Kristi ord, og kommunikantprotokollen vise hvem de var, de som praktiserte *kirkefelleskap* (kommunion).

I den kirkelige folketradisjon siden middelalderen var enkelte søndager i kirkeåret spesielle *kirkehelger*. Da kunne listen over inntegnede nattverdgjester komme opp i flere hundre, særlig i landsens prestegjeld. Poenget er hverken registrering eller mengde, men *prestens tilsyn*. Hadde noen "aa-benbar ugudelig" meldt seg til nattverd? I så fall ble vedkommende innkalt til samtale med presten, for det var hans ansvar å bortvise den åpenbart ubotferdige. Før høymessen holdt presten en skriftetale. Deretter fulgte skriftebønnen mens de skriftende knelte på alterringen, for så å bli tilsagt syndsforlatelsen hver især med håndspåleggelse. Denne praksis var også altaværingene vant med fra Talvik kirke.³⁸ Det private skriftemål var fortrenget og forvrengt med fornuftige argumenter.³⁹

Roll kunne ikke godta «*allminnelig*» skriftemål, for den kunne gjøre ham medskyldig i andres synder (I Tim 5:22, Åp 18:4f).⁴⁰ Han holdt fast ved fremgangsmåten fra den gamle kirke og kirkens reformasjon – å praktisere *privatskriftemålet* ved innskriving til nattverd (jf CA 24:1-9).⁴¹ Roll forteller: "Under min Virksomhed som Stiftskapellan i Tromsø Stift har jeg befulgt den Absolutionspraxis, kun at absolvere efter i Forveien at have talt i Enrum med Vedkommende. Disse Samtaler har ført med sig, at der blev en Mængde, som jeg maatte fraraade at gaa til den hellige Nadvere, og mange, som jeg

36 Samme 17/1859, 259.

37 NKTid 24/1859, 384. Forandringen må ses i sammenheng med vekkelsene i Nord-Troms, Balsfjord, Tromsø og Ofoten.

38 SNilssen 1890, 325.

39 Meningen er syndsforlatelsen (absolusjonen) anvendt på den enkelte, som ber presten høre skriftemål – eller i nødsfall en annen kristen (Joh 20:23). Se Lille Katekisme, skriftemålet.

40 Såkalt «alminnelig» skriftemål er historisk sett en nyhet i kirkens historie. Det var ukjent for den gamle kirke, og ukjent for evangelisk-luthersk sjelesorgpraksis inntil pietismens gjennomslag omkr år 1700. Da var motive- ringen prestens utøvelse av nøklemaktens embete, gitt ham ved kall og ordinasjon (CA 14).

41 CA 24 refererer til en provisorieløsning i en turbulent situasjon, da skriftemålet ble belastet med flere oppgaver som hver for seg er bibelsk begrunnet. Provisoriet ble sementert og medførte klanderverdige hendelser som pietister og senere rasjonalister dro fordel av.

ligefrem maatte vægre mig ved at afløse. Det siger sig selv, at denne Sag har voldt mig megen Ængstelse, allermost fordi den Mulighed jo altid var forhaanden, at der kunde ske nogen Uret".⁴²

Rolls fremgangsmåte lot seg ikke gjennomføre "i en Hast". Uten persons anseelse, førte Roll inngående *samtaler* med alle som ville til alters. Under større kirkehelger kunne det hende at en del måtte bli over til mandag og tirsdag før de ble meddelt sakramentet. Ikke alle var utrustet for så lang "Kirketur". De ble i mellomtiden traktert i prestegården, hvor prestens bord alltid stod dekket. Det voldte jo hustru Anna og barna en del besvær. Hertil kom da deres misnøye som enten ble frarådet å gå til alters, eller endog bestemt avvist. "Mange Alterfolk avfistes, fordi de ikke vidste, hvem Kristus var", forklarte han.⁴³

«Alterfolk» uten syndserkjennelse og trang til absolusjon ble bortvist, endog flokkevis. En gang rådet han 40 nadverdsøkende til å *utsette* altergangen. En annen gang ble 15 avvist med anbefaling om å utsette altergangen. *Allehelgensdag 1861* var de nadverdsøkende så mange, at individuell samtale og absolusjon ikke kunne finne sted. Mange var langveisfarende. Alternativet var alminnelig skriftetale uten håndspåleggelse. Det våget han ikke. Dermed fikk de nadverdsøkende gå til alters *på eget ansvar*. Men flere ble da bestyrtet. Hvordan skulle de kunne driste seg til Herrens bord uten den personlig tilsagte absolusjon? Skriftemålssamtalen ble likevel gjennomført også denne gang - på et vis - om hva sakramentet er, og om hvem Kristus er. Likevel fant han å måtte avise omkring 30 nattverdsøkende.⁴⁴

Årsaken til bortvisning (el utsettelse) varierte. Eksempler ifølge kommunikatantprotokollen: - "alminde-
lig tro, at Jesus Kristus er Gud Fader, søn og helligaand", eller "de havde ingen tro", eller "de mangle-
de paa erkjendelse og derfor paa sand omvendelse", eller "de var egenretfærdigheden selv", eller
"formedelst hykleri og mangel paa syndserkjendelse", eller "formedelst fortsat uvidenhed om Kristus
og den treenige Gud", eller "komme igjen, naar hun havde synd at bekjende".⁴⁵

Også andre forhold vitnet om skrøpelige forutsetninger i sognemenigheten: Da ei jente forsvant sporløst i september 1859, mente mange at «de underjordiske» hadde tatt henne. Under ettersøkingen ba Roll at Herren selv måtte oppklare saken. Omsider kom man på sporet. Skinnlappen under komagen hennes ble funnet og gjenkjent. Overtroen var beseiret for denne gang. Et annet eksempel: En fremstående mann bekjente seg som kristen, men viste seg å være dypt fallen og førte et forargelig liv. – Et annet problem var drukkenskapen. Dens utbredelse medførte flere ganger konfrontasjon med fulle brudefolk.⁴⁶

Men folkelivet hadde også en annen side. Roll tok kraftig til motmæle mot den påstand som Norsk Kirketidende meddelte (13/1862), at det "ikke findes nogen Troende" i Kåfjord. I gruvene arbeidet

⁴² Samme, 326. Sit Nilssen. Rolls problem var en «menneskelig» tradisjon med utgangspunkt i de oppgaver som belastet skriftemålet siden reformasjonstiden. Undervisning og kirketukt er hver for seg bibelske motiver, og opprinnelig ivaretatt med privatskriftemålet i nattverdberedelsen (CA 24). Denne provisorieløsning i en be-
trengt kirkesituasjon ble med tiden sementert og gjenstand for berettiget kritikk, især fra pietistisk hold.

⁴³ Samme.

⁴⁴ AHalvorsen 1903, 487.

⁴⁵ Samme. Sit Halvorsen.

⁴⁶ SNilssen 1890, 333.

mange fra Nordkalotten og noen sørfra. Roll kunne "bevidne, at der i Kaafjord findes om ikke mange - og hvor er vel det Tilfældet? - saa dog nogle alvorlige Christne, af hvilke En og Anden vilde være en Pryd for hvilkensomhelst Menighed".⁴⁷

Roll optrådte som *Kristi delegat* i sin prestegjerning. Roll *gjorde ikke forskjell på folk*, for det gjør ikke prekenembetets Herre. Blant dem som Roll frarådet å gå til alters - ikke en, men to ganger, var også sorenskriveren. Til å begynne med fant han seg i prestens råd, både han og andre - å vente til Gud Den Hellige Ånd *ved Ordet* hadde gjort dem bedre skikket. Det var ikke så liketil å tilkjenne den skjulte misnøye, for Roll gav jo inntrykk av å være en "ret Præst" i lære og liv. Andre kom i tvil om sin kristenstand og søkte ny grunn for sin tro.⁴⁸

I de fem årene *før* Roll kom til Alta-Talvik, lå antallet kommunikanter gjennomsnittlig på 1580 i året. I årene 1859 - 1863 sank antallet til 642. I 1862 var antallet nede i 250 kommunikanter. Også antallet konfirmanter sank. Årsgjennomsnittet 1856 - 1861 var 63 konfirmanter. I 1862 lot han bare 10 konfirmanter stå til konfirmasjon og i 1863 bare 19 konfirmanter.⁴⁹

Så ble det laget et *klageskrift*. En fornem herre var kommet helt fra hovedstaden til det fjerne Alta. Han stod i et nært forhold til nevnte "kristelige" mann, som altså viste seg å være dypt fallen. Gjennom denne allianse skulle den tilreisende få stor innflytelse på menighetslivets videre utvikling. Fremmedkaren syntes Roll handlet slik en burde vente av en rett prest. Innvendingen gjaldt fremgangsmåten. Den var uforskammet. Den tilreisende formulerte en klage mot Roll, og etter en del overtalelse skrev vedkommende under sammen med mange andre altaværinger. Misnøyen fikk luft, og klageskriftet oversendt biskopen. Vikarpresten gjorde ikke situasjonen lettere under Rolls årlige fravær som fiskeværsprest. Siden Roll ikke var sogneprest, var ikke vikaren forpliktet på Rolls fremgangsmåte.⁵⁰

Kirkedepartementet utba seg Karl Rolls redegjørelse for sine handlinger. Venner ba ham inntrengende om å endre praksis, for den skadet ham selv og satte hans kirkelige løpebane på spill. Og hva med hensynet til andre prester? Han satte kirken og dens tjenere i et enda mer ugunstig lys hos "de mindre kirkelig og kristeligsindede". Men Roll mente seg samvittighetsforpliktet på Guds ord.⁵¹

Visitasmøtet Alta kirke 5. August 1862

Visitasmøtet foregikk under ledelse av *biskop CPP Essendrop*. Klagen ble fremført, som ventet. Men biskopen sa da, at den som mente at presten ikke hadde rett til å øve kirketukt, tok feil. Roll forklarte at han ikke kunne absolvere andre enn dem som gjennom samtale gav inntrykk av å søke *Guds nåde*, altså botferdige og troende. Biskopen erklærte seg uenig. Roll burde la seg nøye med et ustraffelig liv og en rett bekjennelse.

⁴⁷ NKtid 18/1862, 283f; sml samme 22/1862, 348.

⁴⁸ SNilssen 1890, 326; AHalvorsen 1903, 488.

⁴⁹ AHalvorsen 1903, 487f.

⁵⁰ SNilssen 1890, 333.

⁵¹ Samme.

Misnøyen var særlig stor blant *flyttsamene*. De truet med kirkeboikott hvor Roll var prest, for der hadde de ikke lenger noe å gjøre.⁵² En del menighetslemmer antydte at de ikke lenger ville betale presten rettighet og offer. Roll lot selvforsvar være. Også vennene forholdt seg tause. Likevel varte visitasmøtet til halv ett over midnatt. Det var en av de tyngste dager i Rolls liv.⁵³

Roll fikk imidlertid god støtte hos *prost Leganger* i Hammerfest. Særlig fremhevet Leganger de mange som var blitt omvendt ved Rolls virksomhet, og den fremgang som hadde funnet sted i menighetens kristelige liv. Roll hadde ikke gjort noe ulovlig, selv om han var strengere enn sin tids prester. Men det ville være beklagelig om personer som før ikke hadde brydd seg om hverken geistlige eller verdslige embetsmenn, nå skulle vinne frem med sitt *klageskriv* og forhindre at Roll ble utnevnt til sogneprest i Alta, hevdet Leganger.⁵⁴ Da Roll var fraflyttet Alta, mottok han et brev fra vennene der, forsynt med en mengde underskrifter. De beklaget dypt sin feighet under visitasmøtet og ba inntrengende om tilgivelse.⁵⁵

Hvor stor del av sognemenigheten gikk mot Karl Roll? Fremstillingene fra Nilssens og Halvorsens side gir dekning for et omtrentlig svar. Motstanderne var en mektig gruppering, anført av sorenskriveren med en protest og med støtte i folkemeningen langt utenfor Alta. Med biskopen som part i saken, ble Rolls venner brakt til taushet under visitasmøtet. Boikott-trusler bar bud om en forverret situasjon, om Roll skulle bli kallets første sogneprest. I første omgang ble Roll pålagt å innberette til prost og biskop hver enkelt avvisning og begrunne den. Embetshierarkiets kontrollfunksjon ble aktivisert, men utfallet var åpent.⁵⁶

Bispevisitasen i Talvik 1863

Denne gang ga biskop Essendrop *betinget* støtte til Roll. På den ene side: Gjeldende bestemmelser gav ham rett til å føre samtaler med de skriftende og nattverdsøkende. Men uten klare bevis for at vedkommende kom inn under bestemmelsene, var presten bundet til å følge *overordnetes* skjønn. På den annen side: Rolls praksis forutsatte «et høyere standpunkt» enn det de faktiske menighetsforhold tilsa.⁵⁷ Biskopens innvending gjaldt med andre ord *lovanvendelsen* under folkekirkelige forhold.

Essendrops argumentasjon var kjent fra lekmannsmøtene i Stjørdal 1857 og Trondhjem året etter. Et foredrag publisert i Theologisk Tidsskrift bidro til å belyse kirketuktproblematikken i den kirkelige debatt, og ble flittig kommentert.⁵⁸ Essendrop la vekt på den begrepsmessige og historiske fremstil-

⁵² Det er verdt å merke seg denne trussel et tiår etter Kautokeino-vekkelsen og dens voldelige utslag.

⁵³ Samme, s. 334; AHalvorsen 1903, 488f.

⁵⁴ Halvorsen 1903, 499f.

⁵⁵ SNilssen 1890, 334.

⁵⁶ AHalvorsen 1903, 490. Halvorsen forklarer Rolls fremgangsmåte med «skrupuløsitet».

⁵⁷ AHalvorsen 1903, 489.

⁵⁸ NKtid 3 og 26/1861. Ref til møtet i Trondhjem, se nr 26, spalte 403. Essendrops foredrag, se samme 28/1857, 273-278; 48/1858, 757-758.

ling, men i Alta måtte han problemet i praksis, nemlig "hvad der kan gøres til Kirketugtens Fremme". Man kunne innvende med en viss rett, at denne side ved saken hadde han lagt for lite vekt på.⁵⁹

Roll betjente også *Talvik* sognekall siden prestegjeldsdelingen 27.9.1862. Der var oppslutningen om Roll sterkere enn i Alta. Vennene beskrev Rolls sjelesorgpraksis som en stor velsignelse for menigheten. Det var nå blitt et kristenliv med en hittil ukjent kraft rundt i fjordene, og kirkesøkningen viste kraftig økning. Under storhelgene i Talvik var det nå slutt på fyll og spetakkel. Kristelige samtaler, bønn og sang var nå alminnelig hvor man enn kom, på veien og i husene, ifølge Halvorsen.⁶⁰

I 1863 ble Alta sogneprestembete utlyst ledig og Karl Roll var en av ni søkere. Det krevdes "legitimeret Kundskab" i samisk og finsk språk, alternativt at man gjennomgikk et språkkurs. Roll ble ikke utnevnt. Tilsammen 112 menn hadde sendt et *protestskriv* til Kirkedepartementet (jf klageskrivet ovenfor). Det ble også henstilt til Rolls overordnede om å sette ham under tiltale for hans opptreden overfor sorenskriveren.⁶¹ I *Talvik* prestegjeld var situasjonen en annen. Den siste tiden virket han mest her og ble meget avholdt. Hadde han visst hvor avholdt han var blitt i prestegjeldet, ville han ha søkt om å bli menighetens sogneprest.⁶²

I Alta bekjempet Roll *de romersk-katolske misjonærer* med foredrag og i samtaler. Da Rolls motskrift utkom i 1859, fremstod han i folks øyne som den store autoritet. Med overbevisende tyngde kunne han si: "- jeg har selv sett det", eller: "- jeg har selv hørt det".⁶³ Noen år senere ble han i en innstilling fra Kirkedepartementet betraktet "som en av hovedårsakene til den ringe fremgang som den romerske kirke har vunnet i Alta ..."⁶⁴

En annen side ved Rolls virksomhet var gjennomføringen av *skoleloven fra 1860*. Den ga konflikten en ny dimensjon. Skoletiden ble utvidet, kretser sammenslått, lærerposter opprettet, skolehus vedtatt oppført og «Jensens lesebok» innført. Også da ble Roll hoggestabbe for kritikken mot de store utgiftene som skolereformen påførte herredene Talvik og Alta. Men kritikken var nok neppe begrenset til utgiftene.⁶⁵ Dessuten bør det nevnes at Alta fikk sitt lærerseminar (1863-1870) for samisk- og finskspråklig ungdom.

Flere år etter at Roll var fraflyttet Alta, mottok han en massiv sølvkurv i gave fra *Alta* menighet. Den bar inskripsjonen: "Jeg formaar alt i Kristo, som gjør mig stærk". Og noe senere kom det et dusin sølvskjeer i gave fra de av menighetsleddene som hadde underskrevet klageskrivet mot ham.⁶⁶

⁵⁹ Samme 26/1861, 404; sml spalte 409, hvor det advares mot "Mariasindet som en kraftløs Uvirksomhed".

⁶⁰ AHalvorsen 1903, 490.

⁶¹ I Riksarkivet mangler Rolls søknadspapirer blant bilagene. Ra KUD A pk 149. Sml Amundsen 1952, 526: - "menigheten frabad seg R. som sogneprest...")

⁶² AHalvorsen 1903, 491.

⁶³ Halvorsen 1903, 490f. Sml Kjelstrup 1942, hvor han ikke er omtalt.

⁶⁴ Amundsen 1952, 526. Sit Amundsen.

⁶⁵ Et ekko i folketradisjonen fra den tid har jeg selv hørt – om «den verdslige visdoms unyttige forfengelighet».

⁶⁶ SNilsen 1890, 400.

Karl Rolls virksomhet satte spor i lokale menighetstradisjoner. I så henseende er han et særtilfelle blant stiftskapellaner. Et øyenvitne i 1903 var sogneprest Halvorsen i Talvik. Han hørte, så og gledet seg over fruktene av «det vækkende og banebrydende arbeide» som Roll hadde utført i prestegjeldet.⁶⁷

En kommentar

Halvorsens fremstilling gjenspeiler polariseringen mellom to grupperinger. Stridens gjenstand var prestens gudgitte oppdrag som vokter ved Herrens bord. I denne strid kunne biskopen umulig opptre nøytralt. Det helhetlige hensyn – med forbehold om «et høyere standpunkt» i befolkningen, rammet ikke bare nøklemaktens embete, men også Rolls støttespillere med deres krav om en bibelsk begrunnet nattverdpraksis.

Ved å håndheve gjeldende kirketuktsbestemmelser var Karl Roll – historisk sett – bundet til en sementert provisorieløsning fra Wittenberg (CA 24). Heller ikke Roll var i stand til å frigjøre privatskriftemålet fra en tvangsbruk belastet med i og for seg bibelske undervisnings- og kirketuktsmotiver. Kontroverser mellom prest og lekfolk om denne floke var gammelt nytt.⁶⁸ Indirekte belyser Rolls skrifte- og nattverdpraksis et indrekirkelig forfall, hvor altergang en gang eller to i året stadfestet den borgerlige anstendighet. Alternativet var bortvisning med skam.

Biskopens pragmatiske standpunkt til Rolls praksis var en uegentlig løsning. «Et høyere standpunkt» i *sognemenigheten* var ønskelig, men *nødvendig* var hensynet til sognemenigheten som helhet. Historisk sett illustrerer denne strategi konfesjonsstatens oppløsning og den økende avstand mellom kirkesamfunn (kommunion) og borgersamfunn. Overbevist av tyske forbilder, var Rolls strategi den motsatte: ikke prekenembetets kulturtilpasning (akkomodasjon), men døpte menneskers kirketilpasning med privatskriftemålet som middel i nattverdberedelsen. Det var *misjonsstrategi* på prekenembetets gudgitte delegatvilkår.

⁶⁷ AHalvorsen 1903, 491.

⁶⁸ Sml Molland 1979, 213. Roll er forvekslet med en sogneprest i Oppdal, hvor episoden det vises til, gjenspeiler forholdet prest og vekkelse i begynnelsen på 1800-tallet. Se Wefring 1897, 29.

LESTADIANERNE

I Alta-Talvik kom Roll i kontakt med representanter for *Karesuando-vekkelsen* (el første-vekkelsen) fra årene omkr 1850, men noen «lestadiansk» gruppevirksomhet forekom ikke i Rolls virketid. Blant utenforstående skjelnet man ikke den gang mellom Karesuando-vekkelsen og Kautokeino-vekkelsen, men brukte sekkebenevnelsen "*Lappebevægelsen*". Fra omkr. 1870 talte man om "kvænvakte" i Finnmark, som følge av finsk innvandring fra Tornedalen og finsk Lappland. I den lokale gruppetradisjon - iallfall fram til 1940-årene - ble Roll positivt omtalt som "lovpredikant" – det vil si en som forkynte både lov og evangelium. Kildene gir inntrykk av at Roll stilte seg positivt til "lestadianerne" (senere benevnelse). En indikasjon gir Rolls forkynnelse og sjelesorg, som etter alt å dømme bidro til å rekruttere den lestadianske gruppevirksomhet i slutten av 1860-årene.⁶⁹

⁶⁹ Sml Raittila 1976, 132.

TANA

Fra å være anneks i Nesseby prestegjeld (1846-), ble Tana eget prestegjeld i 1861. Menighetslivet fikk da en oppblomstring i årene 1861-1865. Den ble innledet ved Karl Roll før den første sogneprest tiltrådte i 1862. Biskop Essendrop visiterte menigheten i juni samme år, og neste gang i juli 1865.⁷⁰ Ingen samtidskilde gir belegg for den påstand at årsaken til oppblomstringen var lestadiansk påvirkning eller virksomhet.⁷¹

⁷⁰ Nergård 1965, 51-52, 64.

⁷¹ Raittila 1976, 127; sml DSivertsen 1955, 219.

FISKEVÆRSPREST

Under *lofotfisket* virket Roll som fiskeværsprest fra Brettesnes til Sund, og talte i værene under veldig tilslutning. Senere i sesongen virket han «på *Finnmarka*», det vil si Breivikbotn, Hasvik, Sørvær, Bøhle og sist Galten fiskevær på *Sørøya*. Rolls virksomhet i 1859-1861 falt sammen med en vekkelstid, særlig i Lofoten. De av mine kilder som omtaler fisker-vekkelsen i Lofoten, har sparsomme referanser til Roll eller annen prest.⁷² Et unntak er Søren Nilssens Roll-biografi.

Fiskeværsprestene delte fiskernes kår med hensyn til harde værforhold, enkle boforhold og tungvinte kommunikasjoner. Rolls overklassebakgrunn tatt i betraktning, står det respekt av hans evne til tilpasning. Kildene lar oss se taleren Roll i et trekkfullt båtnaust, på ei trapp eller på åpen mark, omgitt av en stor skare tilhørere, de fleste fiskere. De flokket seg om ham, enkelte ganger flere tusen. Noe privatliv var det liten anledning til. Var husene fylt til trengsel og kirkene for små, ble vinduene åpnet så også folkemengden utenfor fikk høre Rolls alvorlige og hjertelige preken. Blant dem som kunne regne sitt åndelige vendepunkt fra den tid, var de ikke få de som rundt i Nord-Norge regnet Karl Roll som sin åndelige far. Fiskerne var dessuten et broket folkeferd, og Roll fikk ofte erfare hva det vil si å bekjenne Kristus for verden. Det var også hans trang, ikke bare fra kirkens prekestol og andre "talestoler", men også i muntert selskap. På dette punkt var det ikke alle som ville eller evnet å følge ham.⁷³

Forholdet mellom Roll og fiskerne kunne få et underlig uttrykk. Det var alminnelig og årviss kirkeskikk den gang å ofre til presten såkalt "*presteoffer*" eller "*høytidsoffer*". Et slikt offer avslo Roll. De mange fattige fiskerfamilier trengte pengene mere enn han selv, sa han. Det hadde neppe hendt før at slike tilbud ble avslått, enda stiftskapellanens inntekt var beskjedent etter den tids målestokk. Ved slike anledninger står det i dagsregisteret: "Ofret til Klokkeren".

Unntaket bød seg da Roll skulle forlate Lofoten for siste gang og flytte sørover til Trondhjem. Flyttingen måtte han bekoste selv. Da ba folket innstendig om anledning til å gi ham et offer. Roll takket ja med glede til Gud og givne. "Dette Træk er nok saa talende", sier Søren Nilssen, og tilføyer: "Han reiste fra Tromsø Stift velsignet af alle alvorlige Kristne, der havde lært at kjende ham."

På grunn av ledighet ved *Tromsø Seminar* var Roll først lærer der en tid. Under hans kateter kom flere elever til tro.⁷⁴

⁷² Se Bøckman 1953, 18.

⁷³ SNilssen 1890, 325.

⁷⁴ Samme, s 334f.

TRONDHJEM STIFT – TRONDHEIM BY OG OMEGN

Roll søkte Øvre Stjørdal sognekall i 1864, men ble innstilt sist av seks søkere.⁷⁵ Han måtte fortsette som stiftskapellan. Med hensyn til skrifte og nadverd fulgte han samme praksis som i Tromsø stift. Den medførte et klageskriv fra en menighet i *Romsdal*. Biskopen fant etter nøye undersøkelse at her var ingen grunn til klagemål.⁷⁶

I sin gjerning som prest ved *straffeanstalten* fant han seg vel til rette. Ingen la her hindringer i veien for den sjelesorg og kirketukt som han var overbevist om.⁷⁷ I hjembyen møter vi Roll som primus motor i omorganiseringen av "*Trondhjems Indremission*". Foreningen ble stiftet i 1856 som et motiltak mot mormonismen, men nedlagt i 1860. Samme år ble det gjort et mislykket forsøk på å danne indremisjonsforening etter mønster fra Kristiania. Da Roll ankom byen, gjenopptok han virksomheten på oppfordring fra en vennekrets, og på dens anmodning sendte han et orienteringsskriv til prestene i Trondhjem og Strinda. *Formålet* var å avhjelpe den åndelige og timelige nød i befolkningen, og *begrunnelsen* gitt med den alminnelige kristenplikt, nemlig *å samvirke med og understøtte det offentlige prekenembete i menigheten*. Grensene for medlemmenes kristenplikt falt sammen med den enkeltes jordiske kall. *Medlemskriteriet* var kristne menn og kvinner som i Jesu navn fortrøster seg til på en eller annen måte å tjene foreningens formål. Det kirkelige embetes forvaltere utøvet *tilsynsrett* i foreningens virksomhet.

Ifølge foreningens statutter falt virksomheten i tre virkeområder: (1) *Kolportørvirksomhet*, (2) *bibellesninger og "mindre offentlige" oppbyggelser*,⁷⁸ og (3) *pleie* av falne, syke og fattige. Man ville gå frem forsøksvis og i det små, og det med all varsomhet og kristelig ydmykhet, skrev Roll til prestene. Under hans lederskap ble foreningens basis den evangelisk-lutherske bekjennelse (pgf 1, 4 og 5).

Statuttene var utarbeidet av Roll, og de gir et komprimert uttrykk for hovedelementene i den indremisjons- og diakoniforståelse han hadde tilegnet seg gjennom undervisning og selvsyn under studiereisen. Den nye stiftelsesdag var 27.3.1865. Årsberetningen 1899 omtaler ham som "bestyrelsens hittilværende dygtige og utrættelige formand".

Fremgangen til tross, indremisjonsarbeidet ble ikke allminnelig akseptert i byen og dens omegn. Var det *nødvendig* å drive indremisjon innen kirken? Var det virkelig en slik *nød* i sognemenighetene at indremisjonsarbeidet var nødvendig? Gjennom katekismeprekener i Vår Frue kirke, og ved innlegg under åpne indremisjonsmøter, nådde Roll langt i å overbevise andre om indremisjonens nødvendighet. Større overbevisningskraft hadde ord omsatt i hjelpearbeid.⁷⁹ Velferdsstaten var ukjent den gang, og kirkens diakoni dens forløper..

Trondheim by og Strinda ble inndelt i *11 distrikt*, ett for hvert styremedlem som altså var distriktsformann. Foreningsmedlemmene hadde status som *medhjelpere* for vedkommende distrikts-

⁷⁵ Ra KUD A pk 42

⁷⁶ SNilssen 1890, 339.

⁷⁷ Hertzberg 1909 (2), 183.

⁷⁸ I statuttene pgf 4: "mere private", sml pgf 9, hvor "offentlige møter" gjelder propagandering for indremisjon.

⁷⁹ 50-aars beretning 1915, 9-14, 19f. Sml Petersen 1925, 7-9 og 11; SNilssen 1890, 339f.

formann. Men etter hvert ble distriktene for store. I 1871 gjennomførte styret en omregulering til 33 *distrikt*, ikke minst for å effektivisere *fattigpleien*. I 1868 hadde styret gjennomført en folketelling i Ila og Bymarka. Her bodde 2500 mennesker. Året etter tok styret initiativet til prestegjeldsregulering. I 1879 ble Ila utskilt fra Vår Frue menighet som eget sognekall.⁸⁰

Kolportørvirksomheten var foreningens iherdige hovedsak. Dertil kom pionerarbeidet innen *sosialomsorg og helsestell*. Dette var før velferdsstatens tid. Roll fikk organisert og igangsatt fire tiltak:

(1) Fattigpleien - igangsatt allerede fra før jul i stiftelsesåret. Trondhjem Indremisjons fattigpleie ble offisielt nedlagt i 1881, da en kirkelig fattigpleie ble opprettet i Vår Frue menighet.⁸¹ **(2) Arbeidspleien** - drevet i årene 1866-1881. Denne virksomhet var en blanding av veldedighet, arbeidsformidling og "hjelp til selvhjelp".⁸² **(3) Magdalenahjemmet** for falne kvinner, igangsatt i 1868. **(4) Diakonissevirksomheten**.

Magdalenahjemmet

Tiltakets forløper var nevnte dameforening, som siden 1858 hadde arbeidet for samme formål etter forbildet fra det første "Magdalenahjem" i *Stockholm*, stiftet i 1852.⁸³ Mai 1859 ble et lignende tiltak igangsatt i Kristiania, først som husflidsskole, og fra høsten 1859 omdannet til hjem for falne kvinner.⁸⁴ Dameforeningen inngikk i den reorganiserte indremisjon, som dermed ble forpliktet til å fortsette virksomheten i indremisjonsregi. Det falt naturlig for Roll, som var dameforeningens støttespiller da damene startet opp sitt arbeid for falne kvinner (1858). Via en lege hadde Roll fått tak i statuttene for Magdalenastiftelsen i *Kristiania*.⁸⁵ Inspirasjonskilden kan likevel ha vært Magdalenahjemmet i Stockholm. I et opprop fra 1867 skildret Roll den falne kvinnes nød og ba om pengegaver til tiltaket.

Det er her tale om en *oppdragelsesanstalt* i kristen ånd. Her skulle falne kvinner, som ønsket å bryte med "sin forbryderske og for sjæl og legeme fordærlige levevei", finne "et midlertidig tilflugssted, under indflydelse av et gudfryktig husliv kunde drages bort fra de fordærlige livsvaner og vænnes til og finde glæde i et stille og arbeidsomt liv, for senere at vende tilbake til samfundet som kvinder, der paavirkede av Guds ord, kunne bevares for nye fald og, oplærte i kvindelige arbeider, selv kunde paa en hæderlig maate sørge for sit livsophold" (pgf 1).

Opptaket ved hjemmet var en høytidelig handling. Bestyrerinnen skulle forestå det kristelige husliv og slik innta husmorens posisjon. I kristelig kjærlighet skulle hun oppdra og opplære kvinnene "som ulykkelige søstre eller døtre" (pgf 3). Ved 40-årsfeiringen i 1908 hadde ca 250 kvinner fått hjelp ved hjemmet, og for manges del var formålet med oppholdet gått i oppfyllelse. Året etter ble hjemmet overdratt til byens sedelighetsforening.⁸⁶

⁸⁰ 50-aars beretning 1915, 15-16, 52.

⁸¹ Samme, s. 52-55.

⁸² Samme, særlig s. 56-57.

⁸³ NKtid 23/1857, 231-232.

⁸⁴ Samme 1/1861, 15-16.

⁸⁵ Petersen 1925, 33. Se NKtid 2/1861, 28-29.

⁸⁶ NKtid 2/1861, 60-64, sit s. 60. Petersen 1925, 32.

Diakonissevirksomheten

I 1867 utga Kristiania Indremisjon et opprop om pengestøtte til opprettelsen av en *utdanningsanstalt* i Kristiania for kristelige sykepleiersker. Roll stilte seg avventende. Senere fulgte et par lignende henvendelser. Først sommeren 1870 blir saken realitetsbehandlet i Trondhjem Indremisjon. Den hadde sine egne planer. Året forut hadde en egen dameforening blant medlemmene startet opp arbeidet for diakonissesaken i Trondheim, og nå ville styret bidra til å gjøre saken alminnelig kjent og gi interesserte anledning til pengestøtte. På lengre sikt ville det få større betydning om en pike fra Trondheim ble utdannet ved diakonisseanstalten i Kristiania, for siden å virke i hjembyen. En avtale ble inngått (20.9.1871) under forstanderinne *Kathinka Guldbergs* besøk i Trondhjem. Senere på høsten kunne Trondhjems Indremisjon ansette den første menighetsdiakonisse, som også var den andre diakonisselev her til lands.⁸⁷

Samtlige tiltak må ses som en nyluthersk frukt av Rolls studiereise, i første rekke møtet med virksomhetene drevet av Harms og Löhe.

⁸⁷ NKtid 2/1861, 65-68. Petersen 1925, 34.

TRONDHJEM: DET NORSKE MISJONSSSELKAP (NMS)

Roll var NMS-kretsens formann i årene 1869-1872, og både ordstyrer og taler ved flere kretsfor­samlinger.⁸⁸

Under Det Norske Misjonsselskaps (NMS) generalforsamling i Kristiansand 1867 ble det debatt om forholdet mellom misjonærkonferansen og *biskop HPS Schreuder*. Året forut var han vigslet til *misjonsbiskop*. Roll var representant for NMS-foreningen i Trondhjem og gav Schreuder sin varme støtte - "*om vi alltid kunde have en Biskop som Schreuder!*"⁸⁹ Stilt overfor systemargumenter, sluttet Roll seg til flertallets situasjons- og personargumenter til støtte for hovedstyrets forslag - å støtte ordningen med misjonsbiskop.

I realiteten gikk Roll inn for "det *monarchiske* System", fremfor "det kollegiale System" med en misjonærkonferens overordnet biskopens myndighet.⁹⁰ I årene omkring 1870 var liberaldemokratiske rettighetsidéer på fremmarsj i NMS, anført av talsmenn for det abstrakt-funksjonelle embete også kalt lavkirkelighet. Biskop Schreuders brudd med selskapet viste seg uunngåelig. Schreuder sa opp sin stilling i selskapet sommeren 1872, og bruddet ble fullbyrdet høsten 1873.⁹¹

⁸⁸ Petersen 1927, 21, 24, 25, 68.

⁸⁹ Nome 1943 I, s. 305; sit Nome. Sml s. 333.

⁹⁰ Samme, s. 304.

⁹¹ Samme, s. 312, 317.

MISJONSSKOLEN I STAVANGER

Schreuder-saken (mere nedenfor) gjorde misjonsvennene engstelige over hele landet. Men da Roll tiltrådte selskapet, vek engstelsen for freidig mot, ifølge Søren Nilssen.⁹²

Til hjelp i sitt arbeid for kirkelige reformer utgav han et lite ukeblad: *Maria, Marthas Søster*. Formål: Et sunt kristenliv hvor man vet å gjøre Marthas gjerning med Marias sinnelag. To emner gikk igjen: "Sandheden og Visdommen". Roll trengte dypt inn i den himmelske sannhet og vekket leserne til å skatte den høyt. Den skjulte retning oppad mot Gud viser seg i sannhetens utøvelse, hevder Roll, alt etter som sannheten blir erkjent. Intet kunne erstatte det å være av sannheten, for ifølge Kristi ord er det kun den som er av sannheten, som hører Guds røst. Om visdommen sier han, at den som trer inn i visdommens haller, først hører gjenlyden av "frykt Gud!" Dette er den korte, klare, store grunnsetning i all sannhets og visdoms undervisning. Denne himmelske visdom kalte Roll for "Videnskabernes Videnskab", som overgår menneskets ånd.⁹³

Roll avsluttet det 3. kull (1868/69-1874), kalt "pionerkullet framfor noen andre".⁹⁴ Til forskjell fra forgjengeren, hadde Roll biskop Schreuders tillit. Arbeidssituasjonen ble krevende. Det var skifte i lærerstaben på den tid Roll tiltrådte, og uten tredjelærer, ble de to klassene slått sammen. Da sekretær Dons forlot sin stilling i april 1875, falt sekretærarbeidet på Roll. Til gjengjeld fikk han redusert undervisningsplikt. Ny annenlærer tiltrådte først i oktober 1876, samtidig med den nye sekretær *Christopher Knudsen*, senere kjent som stortingsmann og kirkestatsråd.⁹⁵

Roll forsøkte å isolere misjonsstudentene fra den kristelig-politiske bevegelse, som var på fremmarsj i byen med folkelederen og kapellanen Lars Oftedal i spissen. Da Knudsen tiltrådte, fikk hovedstyret kretsstyrene med på å velge Oftedal til medlem av hovedstyret. Det ga Rolls forhold til hovedstyret og sekretæren en ny konfliktdimensjon. Tross sekretærens undervisningstimer, beholdt Roll initiativet i misjonsstudentenes forhold til Oftedal og hans tilhengere.⁹⁶

De fleste elevene på 4. kulls forberedelseskurs var lærere. Likevel leste de blant annet Vogts bibelhistorie og Sverdrups forklaring i to år. Bibelkunnskap som eget fag var noe nytt og moderne den gang. Men kildene gir ikke nærmere innsyn i undervisningsopplegget og dets nivå.⁹⁷ Vi tar neppe feil om vi gjenkjenner Hofmanns bibelhistoriske forelesninger i Erlangen, ved misjonsskolen innordnet det holdningsskapende arbeid og praktisk-kirkelige siktemål.

⁹² SNissen 1890, 340.

⁹³ Samme s 389.

⁹⁴ Birkeli & Strand 1959, 40.

⁹⁵ Samme s 40-41, 46.

⁹⁶ Sml Nome 1943 II, 23; Birkeli & Strand 1959, 41.

⁹⁷ Birkeli & Strand 1959, 47.

Misjonsskolens husorden

Roll laget i 1874 "**Husorden** for Den Norske Missionsskole". Dens 59 punkter tegner et autentisk bilde av Rolls tanker om kristelig oppseding generelt og om misjonærutdanning spesielt. Det overordnede perspektiv er misjonsskolen som *Helligåndens anstalt* og skolen som *kristent familiefellesskap* under ledelse av forstanderen som husfar og hustru Anna som husmor. Her har Roll trukket interessante slutninger av nytestamentlige formaninger og forbilder, og forsøkt å virkeliggjøre sine erkjennelser i kirkerett og kristelige ordningsspørsmål. Organiseringen av husfellesskapet er såpass gjennomtenkt og gjennomregulert at Roll må ha hatt institusjonelle forbilder. Tanken går til misjonsskolen i Hermansburg og Fliedners mønsteranstalt i Düsseldorf.⁹⁸

Hva gavner en vordende misjonær? Rolls praktisk-kirkelige svar kunne avvike fra styreflertallets og elevenes ønsker. Skulle de gis oftere anledning til å tale offentlig under bibellesninger og oppbyggesler? Her var Roll meget varsom, for viktigere var det *holdningsskapende* arbeid, nemlig den ydmykhet som har Guds løfte.⁹⁹

Roll sa opp sin stilling og fratrådte i 1878 - før 4. kull fullførte i 1879. I avskjedstalen rettet Roll en streng formaning til hovedstyret og alle fremtidige forstandere om å fastholde og håndheve skolens "Husorden". Rolls krevde å få talen trykt i selskapets årsberetning. For fredens skyld gav styret etter.¹⁰⁰

Da ville enkelte benytte anledningen til å nedlegge misjonsskolen. Skolens berettigelse og nivå møtte kritiske røster. Allerede i 1875/1876 forsøkte noen å gjøre den unge og lærde sogneprest Krogh-Tonning til hovedlærer ved skolen. Dette hadde vel lyktes, om Roll hadde veket plassen, hevder John Nome, og tolker fremstøtet som et forsøk på "å heve skolens nivå og sikre dens renommè utad blant teologene". Roll la vekt på kristen personlighetsutvikling fremfor akademisk lærdom. Det vitner Rolls "Husorden" om.¹⁰¹

⁹⁸ Sml Birkeli & Strand 1959, 214-224.

⁹⁹ SNilssen 1890, 340.

¹⁰⁰ Nome 1943 II, s. 24f.

¹⁰¹ Samme, s. 21, 28. Se Birkeli & Strand 1959, 47.

DET NORSKE MISJONSSELSKAPS SEKRETÆR

I hovedstyret tilhørte Roll mindretallet i Schreuder-saken (to av ti medlemmer). I 1873 ville mindretallet henstille til biskop Schreuder selv å bestemme hvorvidt han ville motta tilbudet om en unntaksvis og uavhengig stilling *utenfor* misjonærkonferensen.¹⁰² Under generalforsamlingen i Drammen samme år ble Schreuders forhold til NMS avgjort (31.7). Roll talte over temaet "at gjøre general Bod".¹⁰³ Med 208 mot 149 stemmer ble det vedtatt straks å motta Schreuders oppsigelse uten forutgående hjemkallelse. Deretter fremmet Roll et forslag i tre punkter som ble bifalt mot 133 stemmer. I pkt 1 bifalt generalforsamlingen de forføyninger styret hadde truffet, og anså Schreuder som *allerede* fratrudd ledelsen for Madagaskar-misjonen. I pkt 2 ble hovedstyret pålagt å innby biskopen til *forhandlinger* med hovedstyret og tre utvalgte menn fra hvert kretsstyre. De skulle avklare biskopens fremtidige forhold til selskapet og Zulu-misjonsstasjonenes fremtidige "retslige Stilling". I pkt 3 fikk hovedstyret fullmakt til å fremlegge for Schreuder nærmere angitte *tilbud, i tilfelle han ikke ville forhandle* med hovedstyret. Under debatten viste Roll til det inntrykk folket ville få, om man uten forhandlinger sa ja til biskopens avskjed fra ledelsen for Zulu-misjonen.¹⁰⁴

Rolls forslag lå på linje med mindretallsstandpunktet i styret. I det forbehold mindretallet tok om Schreuders eget ønske, lå en *anerkjennelse* av biskopen som en sideordnet - eller iallfall likeverdig forhandlingspartner. Men skulle Schreuder takke nei til personlige forhandlinger, gjenstod den mulighet å komme med et tilbud til ham. I realiteten var dette forslag et kompromiss. På den ene side var det akseptabelt for Roll og andre som ville fastholde den kirkelige embetsbærers ordinasjonsfullmakter ifølge guddommelig rett. På den annen side var det akseptabelt også for dem som anså Schreuders posisjon som underordnet generalforsamlingen og hovedstyrets fullmakter ifølge menneskelig rett.

En del prester mente at Schreuder var blitt "afsat" på generalforsamlingen. I den avispolemik som fulgte, ser det ut til at Rolls Schreuder-sympatier og posisjon i hovedstyret virket dempende på styrets forsvarsaktivitet i pressen. Men tross motstridende standpunkt, hadde alle parter et informasjonsbehov i offentligheten. Rolls arbeid med utgivelsen av "**Aktstykker**" (se Publ 1876) ble avsluttet i begynnelsen av 1876 og ble en bok på nærmere 500 sider. Den ga ingen avsløringer og striden stilnet av.¹⁰⁵

"Schreuder-saken" i NMS-ledelsen medførte personlige motsetningsforhold mellom sekretæren Dons og Karl Roll, og i Rolls forhold til andre medarbeidere. Psykologiserende forklaringsmåter gjorde Roll til syndebukk uten hensyn til konflikten sakinnhold.¹⁰⁶

Egentlig gikk det mot generaloppgjør i Schreuder-saken *før* Roll kom inn i bildet. Da han tiltrådte NMS-ledelsen, ble det han som måtte ta støytten i oppgjøret med læren om det abstrakt-funksjonelle

¹⁰² Aktstykker 1876, 482: "- om han ønsker det". Se Nome 1943 I, 313).

¹⁰³ SNilssen 1890, 389.

¹⁰⁴ Aktstykker 1876, 482-483; Nome 1943 I, 322-323. Sml Myklebust 1986, 31f.

¹⁰⁵ Nome 1943 I, s. 322, 324, 325, 331f; sml s. 313, 328f.

¹⁰⁶ Sml samme, s. 314. Selv om Roll var Schreuders nærmeste støttespiller, har Myklebust langt på vei ignorert Roll.

embete (lavkirkeligheten) med støtte i demokratiske rettighetsidèer. Med stor konsekvens holdt Roll fast ved selskapets egenart som *kirkemisjon* under ledelse av en *misjonsbiskop*.¹⁰⁷ Det er derfor verdt å merke seg at kretsstyret i Trondhjem støttet flertallet i hovedstyret med krass kritikk av biskop Schreuder, og med krav om ny administrasjonsordning for misjonen i Zululand og på Madagaskar. Denne kritikk rammet indirekte Rolls standpunkt i NMS-styret.¹⁰⁸

Rolls midlertidige sekretærstilling (1875/1876) og samtidig forstander ved misjonsskolen ble et slit. I tillegg til konfliktene innen selskapet kom arbeidet med "Aktstykker" og bearbeidelsen av hovedstyrets forslag til konferensordning på misjonsmarkene. Det gjorde ikke situasjonen lettere at den forhenværende sekretær Dons nå var stiftsprost i Tromsø og aksjonerte som formann for kretsstyret der (1875-1882). Dons ville få sekretærstillingen besatt snarest mulig. Etter først å ha gjort et fremstøt overfor hovedstyret, sendte han et "Cirkulære" via kretsstyret til hovedstyret og samtlige kretsstyrrer - vel å merke uten at hovedstyret var rådspurt på forhånd. Hovedstyret reagerte indignert med ordrik rollsk skrivelse til kretsstyrene.¹⁰⁹

Roll betraktet Schreuder-saken som en Herrens tukt for begåtte misjonssynder av arbeiderne hjemme og ute - en tukt for lunkenhet i bønner, utakknemlighet og ulydighet.¹¹⁰ Til misjonssyndene hørte også en annen sak. Madagaskar-misjonæren *Lars Dahle* mente søsteren var blitt urettferdig behandlet av hovedstyret. Hverken Dahle eller Roll gav etter, og saken stilnet av. Da så Dahle i 1877 ble valgt enstemmig til første tilsynsmann på Madagaskar, nølte hovedstyret i det lengste med å godkjenne valget. Nølingen skyldtes to av medlemmene. Den ene var Roll, som innvendte at Dahle hadde utvist mangel på respekt for foresatte.¹¹¹

Forholdet "alminnelig" skriftemål og nattverd

Roll kjempet for en reform av forholdet **alminnelig skriftemål og nattverd**. Saken var oppe til livlig debatt på prestemøter og lekmannsmøter på den tiden. Fra flere hold ble Roll anklaget for læremessig uklarhet, eller for å innta et reformert standpunkt. Lutheranere i Amerika anklaget ham endog for vranglære. Og det gjorde ikke situasjonen lettere for ham at sekretær Knudsen følte seg kallet til å føre misjonærelevene inn i en «luthersk» betraktningmåte. R

Alminnelig skriftemål var historisk sett en ny ordning, og muligheten til dobbelkommunikasjon mange. Sammen med 10 yngre prester i Stavanger og omegn var Roll med på et andragende til H M Kongen. Det ble først sendt landets prester med et følgeskriv (dat 14.6.1876). Til sammen 103 prester og teologiske kandidater støttet andragendet med underskrift.¹¹²

¹⁰⁷ Sml Birkeli & Strand 1959, 41; CFrWisløff 1961, 136f.

¹⁰⁸ Sml Nome 1943 I, s. 317, 322.)

¹⁰⁹ Nome 1943 II, 20; Karlsen 1961, 131.

¹¹⁰ SNilssen 1890, 388.

¹¹¹ Nome II, s. 82.

¹¹² Bergan 1982, 166. Bergans avhandling er taus om Karl Roll. Rolls praksis ga assosiasjoner om betinget nåde, det vil si med forbehold om *synlige* tegn til anger. Kritikken rørte ved erfaringsteologiens akilleshæl. I motsatt retning peker Rolls skjelning mellom lov og evangelium – i tillit til Åndens gjerning ved Ordet.

I en samtale med Hans Majestet om saken hevdet Roll at prestenes absolusjon uten forutgående *samtale* med den enkelte var uttrykk for misforstått godtroenhet. En slik praksis fremmer falsk trygghet hos mange, mente Roll. Han innså faren for misbruk av skriftesamtalen til hykleri og hovmod, men anså den personlige samtale som den beste løsning. Uten anledning til *skriftesamtale* ved inntegning til Herrens Nattverd, var han redd mange alvorlige kristne ville forlate «vår kirke» (Den norske kirke). Selv var han urokkelig: "Nei, ikke om man tager mit Hoved, faar man mig til at drive Komodie med Sjælene!" Ikke å undres på at han fant få kristne personligheter her til lands. Annerledes i Tyskland. Der hadde man større *mot* til å arbeide for det man mente var rett.¹¹³ Er spørsmålet om apostelordets lære i praksis innskrenket til et spørsmål om personlig mot under statskirkelige forhold?

Skriftemålsaken kom på toppen av andre konfliktforhold av eldre dato. Utslitt som han var, sluttet han å møte til hovedstyrets forhandlinger. Han orket ikke å fremføre sitt standpunkt med den "Læmpelighed" han ønsket. Roll fant tiden inne til å søke seg vekk, og sjansen bød seg til å gå tilbake til stillingen som fengselsprest, denne gang ved tukthuset i Kristiania. Dette passet også Rolls motstandere, og enkelte regnet vel med at han ville "forsvinde".¹¹⁴

¹¹³ SNilssen 1890, 389f.

¹¹⁴ Nome 1943 II, 24; se I note s. 24. Norsk Missionstidende 1888, 30.

TUKTHUSPREST I KRISTIANIA

Her hadde han ikke bare rett, men plikt til å praktisere det private skriftemål. "Verden har ikke Brug for mig, og dog maa jeg ikke klage, men er glad, saalænge jeg er velseet hos de syge og fattige." Måtte han for sykdoms skyld forsømme en dag i fengslet, var han oppriktigt lei seg. "**Virkelige** Syndere med **virkelig** pint Samvittighed er ei at spøge med", sa han. "Skulde en Sjæl i saadan Nød gaa ud af Livet, og jeg havde unddraget ham min Hjælp, - vilde det blive mig for haardt."

Straffeanstaltene krevde to påfølgende gudstjenester hver søndag. Senere på ettermiddagen holdt Roll bibellesning på distriktsfengslet. Fangene benyttet Roll ofte til sjelesorgsamtaler. Stadig var det flere som meldte seg til samtale enn han kunne overkomme. I løpet av sine tolv virkeår her førte han en ikke ubetydelig korrespondanse med fangenes pårørende, med sørgende slektninger og med frigitte fanger. Mange av fangene ble hans personlige venner. Flere barnemordersker satte han høyt etter deres omvendelse.¹¹⁵

I arbeidet blant kvinnene fant han god støtte hos sammen *Elen Skum* (1827-1 895), en av de mest aktive under opptøyene i Kautokeino i 1852. Hun ble først dømt til døden, men benådet til livsvarig straffarbeid på grunn av kjønn. Elen Skum var et Guds redskap og høyaktet blant sine medfanger. Samme dag som Elen gikk ut av fengslet, var hun gjest ved Rolls bord. Noe lignende gjentok seg med en lærer dømt for vinningsforbrytelse - også en aktet og betrodd mann i fengslet. Etter soningstid fikk flere kvinner post som tjenestepike hos familien Roll.¹¹⁶

Ved julekveldsgudstjenesten etter Rolls utnevning til Trefoldighet menighet, overrakte kvinneforeningen ham et "Fadervår" brodert på silke. Vedlagt lå et rørende avskjedsbrev med en lang rekke underskrifter.¹¹⁷

¹¹⁵ SNilssen 1890, 390,391.

¹¹⁶ Samme.

¹¹⁷ Samme s. 391.

TREFOLDIGHET MENIGHET

To omstendigheter kom indirekte Roll til unnsetning: Den tiltagende sekularisering og kritikken fra pietistisk hold mot vanealtergang. I løpet av en tredveårsperiode gikk få til skrifte og alters, og Roll hadde grunn til å tro at nattverdgiestene var oppriktige kristne. Nå kunne han med god samvittighet søke det residerende kapellani i Trefoldighet menighet.¹¹⁸

Siden grunnskolen var kirkeskole (folkeskole fra 1889), hørte det med til den residerende kapellans embetsplikter å være formann for *Kristiania skolekommisjon* (og vedkommende sogneprest skolens visitator). Det var et tidkrevende verv. Ved læreransettelser tok Roll primært hensyn til søkernes kristelige standpunkt. Fravik fra denne regel ville han ha beklaget meget høyt, ifølge Søren Nilssen.¹¹⁹

I sentrum for Rolls arbeid stod *den private sjelesorg*. Hver gang han forrettet høymessen i Trefoldighetskirken, innfant han seg i god tid før allminnelig skrifte. Da var han å treffe til samtale på tomannshånd.¹²⁰

Påmeldingene til konfirmasjon var første gangen flere enn han kunne motta. Problemet løste han ved å avholde en prøve, og et større antall måtte utsette forberedelsen til senere. I prøven skjelnet Roll mellom *kristendoms kunnskap* og *kristelig opplysning*. Det ble et svare oppstyr. En klage kom i stand, og Roll fikk gjennomgå. Reaksjonen ble deretter. Bare få foreldre sendte barn til konfirmasjonsforberedelse hos Roll, flere ganger såpass få at han tvilte på om det ble noen forberedelse. "De siger, jeg er saa streng, men det er ikke sandt", sa han ved en anledning.¹²¹

Roll la vekt på *direkte kontakt* med konfirmantforeldrene. Mere uvanlig var den vekt han la på privat sjelesorg med hver eneste konfirmant. Stedet var Rolls kontor. Og her kunne det dreie seg om flere samtaler med hver konfirmant - kjærlige og alvorlige samtaler som han avsluttet med bønn. Denne samtalekontakt hadde han praktisert allerede som stiftskapellan i Alta.

Konfirmantundervisningen var Rolls gladeste gjerning i menigheten, og til den gikk han med et lyst og barnlig sinn. Undervisningen var billedrik og treffende, men når konfirmasjonsdagen nærmet seg, kunne omsorgen for den enkelte konfirmant gå på nattesøvnen løs.¹²² Og likevel: Til tross for stor tilstrømning til «hans beaandede Forkyndelse fra Prædikestolen», vant han liten inngang for sitt krav om privatsamtaler med konfirmanter og nattverdgiester.¹²³

I 1881 søkte Roll stillingen som *hovedlærer* ved Det praktisk-teologiske seminar. I søknaden omtalte han seg selv som en der "af Grundsætning og Opdragelse er en konservativ Natur", men likevel funnet det nødvendig å ta til orde for enkelte kirkelige reformer, blant annet opphevelse av den *tvungne* for-

¹¹⁸ Samme. Molland 1979, 214.

¹¹⁹ Nilssen 1890, 395.

¹²⁰ Samme, s. 392.

¹²¹ Samme.

¹²² Samme, s. 395.

¹²³ Hertzberg 1909 (2), 184.

bindelse mellom absolusjon og altergang. De øvrige søkere var Thorvald *Klaveness* (f. 1844) og Gustav M *Jensen* (f. 1845). Rolls søknad utløste avispolemikk, og det gjorde ham vondt at han ikke ble utnevnt. Jensen fikk stillingen.¹²⁴

Kampen mot parlamentarismens gjennombrudd

Saken gjaldt konfesjonsbestemmelsene i Norges Grunnlov og kirkens fremtreden i samsvar med den evangelisk-lutherske bekjennelse. Roll var blant underskriverne av oppropet "*Til Christendommens Venner i vort Land*" (jan 1883). Med parlamentarismens gjennombrudd ville kristendommen bli underlagt folkesuvereniteten. Komitèen bak oppropet utga et par måneder senere Rolls artikkel fra 1882: "*Den politiske Situation*" og de Kristne. Utgivelsen ga inntrykk av improvisasjon, og enkelte kritikere på venstrehold gjorde nummer av et skrift som de mente var en avisartikkel i "Budstikken" (egl et tilleggsnummer). "Budstikken" ble utgitt av en "novemberforening" til støtte for regjeringsmakt og høyrepolitikk.¹²⁵ Altså måtte "Christendomsvennerne" stå i ledtog med "Novembermænd"!

Roll oppfattet at *den folkelige utvikling* var i ferd med å løsrive seg fra Guds Ord og skille lag med den kirkelige folketradisjon og kristentroen. Skriftet er på mange måter Rolls eget smerterop over parlamentarismens og folkesuverenitetens forhold til evangelisk-luthersk kristendom. Roll angrep den politiske moral innen Venstre. Og like reservasjonsløs og uforbeholden som han var i kritikken, like klar var konklusjonen: En kristen hørte ikke hjemme i "en saa betænkelig moralsk Brøstfældighed /.../ som hos Venstre". - En strøm av lignende advarsler og beskyldninger måtte naturlig nok innby til harselerende polemikk i samme moraliserende stil fra venstresiden. Innholdet var så tynt og lå på et slikt lavmål, at det ikke engang kunne tas alvorlig. Grundtvigianeren A.M.S. *Arctander* utga sitt tilsvarende svar: ""Den politiske Radikalisme" og de Kristne". Lange avsnitt er ord for ord identiske med Rolls artikkel, bare oversatt "fra Venstre til Høire", det vil si nøkkelord byttet ut slik at meningen ble den stikk motsatte.¹²⁶

¹²⁴ Sml Gulbrandsen 1948, som intet har å si om Roll i sakens anledning. Se Publ 1881b.

¹²⁵ Try 1979, 512; sml s. 513f.

¹²⁶ Sml CFRWisløff 1961, 136-138; SNilssen 1890, 395. Se Publ 1882 og 1883.

DET SISTE VITNESBYRD

I september 1887 ble Roll kastet på et smertefullt sykeleie, som etter syv uker endte med døden. "Med Tro og Taalmodighed bar han de tunge Lidelser og vidnede i sin Død om ham, paa hvem han havde troet i sit Liv. Ja, Udgangen af hans Strid var Troens Seir over Død og Grav, - var Stefanus's Syn ind i Guds aabne Himmel".¹²⁷

Ingen visste at han hadde lidd under sykdommen i flere år. Etter en ukes sykeleie ble det klart for ham, at denne sykdom var hans siste. Legene ville gjøre et siste forsøk på å berge livet med en livsfarlig operasjon. Kvelden forut samlet han alle sine om seg og holdt en siste andakt over Jakobs ord: "Jeg har seet Herren, Ansigt til Ansigt, og min Sjæl er frelst" (I Mos 32:30). Til sist sa han: "Nu gjør jeg som Jakob, jeg sender eder fra mig, bliver selv tilbage og kjæmper med Gud, og jeg slipper ham ikke, før han har velsignet mig". Etter operasjonen tiltok smertene. Smertestillende midler hjalp ikke. For første gang hørte man ham klage: "Ak, hvad dog et stakkels Menneske maa lide *for Syndens Skyld*" (kursiv her). Enda gjenstod to uker før han utåndet etter en kamp fra time til time. Da han fikk vite hvilken søndag det var, svarte han: "Kanskje jeg skal komme til at feire Allehelgenssøndag i Himlen iaar". Den siste Natten ba Roll inntrengende til Gud om ikke å forlate ham. Morgen opprant fredfull og smertefri for siste gang 27. oktober.¹²⁸

¹²⁷ Hertzberg 1909 (2), 184.

¹²⁸ SNilssen 1890, 396.

BEGRAVELSEN OG «SØRGEFESTEN»¹²⁹

Et sjeldent syn var de omlag 40 prester i ornat som fulgte ham til graven, blant dem biskopene Essen-drop og Grimelund. Marskalker var prestene Johan Berg og Andreas Hansen. Salmen "Med Sorgen og Klagen hold Maade" ble sunget av Trefoldighet Menighets sangkor og gravfølget.

Rolls nære venn, stiftsprost *Julius Bruun*, holdt *liktalen*.¹³⁰ Tekst: **Sal 130:4** – *Men hos deg er forladelse, for at vi må frykte deg.* Denne salmen hadde Roll erfart i sitt liv. Bruun sa blant annet:

«Den Tro, han var sat til at bekjende, var ingen blot tillært; den var saaet i hans Hjerter fra den tidligste Alder af Guds egen Haand, og den var vokset og forfremmet igjennom meget Alvor og mange tunge Kampe, som hans Liv førte med sig. Født og opdraget i et Hjem, hvor der herskede Overflod, eller iallfald ikke fandtes nogen følelig Mangel af nogetsomhelst, blev han tidlig af sin dybe Tankeretning draget op over det blot timelige eller jordiske, og alt som Gud Herren aabnede hans Øie for de Ting, der ikke er af Jorden, men er heroventil, fik han skarpere Syn for det forfængelige og skuffende i alt det timelige. /.../ udrustet med et skarpt kritisk Øie, vændedes (han) snart til at reflektere over alt, ogsaa alle Brøst og Mangler, samt at alt var utilfredsstillende og i sit Endeligt skuffende, /.../ han dvælede /.../ ogsaa ved Halvheden og som det syntes ham, Usandheden i al dens Stræben i Stat som i Kirke. Just fordi han dømte sig selv saa strængt, var hans Dom ogsaa stræng imod andre; den Ondskab og Hjertehaardhed, han saa overalt, mente han, maatte først og fremst udryddes, før den gode Sæd kunde trives.»

Bruun antydte en forklaring: «Maaske han oversaa, at Livsens Træ dog er plantet i den Jord, der er forbandet; han vilde, at Grænseskiellet mellem Kirke og Verden skulde trækkes dybere - mere bestemt og inderligt. Maaske han formeget glemte, at hvorledes man nu end tænker sig det draget, saa maa det dog altid drages under denne Verdens Omraade. Han vilde ingen fremmed Ild paa Herrens Alter, maaske han glemte, at al Ild /.../ maa brænde ved de jordiske Elementer. Han blev derfor den Herrens Tjener, der mere var sat til at skille, end til at forene. Han blev den enkelte, eller om man heller vil, den enlige, for ikke at sige den ensomme...» - Ordene sikter vel til ensomhet i sak, ikke til det sosiale tap. I møte med døden fant Roll frimodighet «i sin Kirkes Troesbekjendelse, læst af hendes Læber, der saa trolig havde delt Livet med ham, og som støttede ham baade legemlig og aandelig».

Under sørgefesten viste *Andreas Hansen* til «de politiske og sosiale Forhold». Den retning de hadde tatt de siste årene, hadde såret Roll dypt. «Med sit høie og ideelle Sind følte han sig mere og mere forstemt, saaret og forpint, /.../ men mindes skal han som en Mand, der røgtede sin Gjerning for Herrens Ansigt, og som i høiere Grad end de fleste fortæredes af Nidkjærhet for Herrens Ære.» - *John Engh* skildret Rolls betydningsfulle virksomhet ved misjonsskolen og takket for nidkjær virksomhet i misjonens tjeneste. - *Søren Nilssen* hadde vært tilstede i Tromsø domkirke da Roll ble ordinert. Han skildret Rolls virke som fiskeværsprest under lofotfisket i seks sesonger, da han talte under veldig tilstrømning. Mange nordpå delte Rolls "kirkelige Særmeneringer". De fant dem riktige, og for dem ble Rolls navn kjær og dyrebart. - *Lærer E. Reksten* fremhevet håpets fremtredende plass i Rolls liv

¹²⁹ Samme s 397-399.

¹³⁰ Bruuns liktale, samme s 397f.

og forkynnelse. - Festen gav ellers inntrykk av at Roll var mer anerkjent i hovedstaden enn på forhånd antatt.¹³¹

¹³¹ Samme, s. 399-400. Sml Heggveit 1920 II 2, 920. Se Morgenbladet 2.11.1887.

KARAKTERISTIKKER

Nils Hertzberg: Han var i sin ungdom "en livlig og i høy Grad sympathetisk ung Mand, aaben for alt skjønt og idealt. Der fulgte altid noget friskt og oplivende ved ham /.../ Opvoxen i en af Landets højt ansete Embeds Familjer i Trondheim, hjemmefra vel udstyret med Understøttelse, var han, med sit vakre og vindende Væsen, vel seet og afgjort i de bedste Christiania-Huse /.../ Paa Familie-Ballerne /.../ var den vakre unge Mand særdeles yndet og afgjort." Vennen Hertzberg kjente ham som en varmblodig, ideal natur.¹³²

Søren Nilssen:¹³³ Karl Roll røpet tidlig store evner og var "ferm i Idrætter". Hans karakter var "fast, paalidelig, i høieste Grad sandhedskjærlig og samvittighedsfuld". Han lovet godt.¹³⁴

"Han forstod at afklæde Synderen, men ogsaa at vise ham hen til Kristi Retfærdighed og kunde gjøre denne riktig tiltrækkende", ble det sagt av en trondhjemmer.¹³⁵ Denne nidkjære prest ble «inderlig elsket» av dem som lærte ham å kjenne.¹³⁶ "- en til det yderste fintfølende og samvittighedsfuld Mand. /.../ Af Naturen var han tilbageholden. Dette i Forening med al den Utroskab og Falskhed, som han syntes at opdage blandt Menneskene, bevirkede, at han helst bar sit for sig selv. Herved fik hans ikke faa og smaa Prøver i Livet saa meget tungere Vegt".¹³⁷ Da han hadde bestemt seg for prestegjeringen som sin livsoppgave, ønsket han ikke bare å tjene Herren for sin egen del, men like «inderlig at maatte faa Visdom og Naade til at lede andre til ham». Dette ønske preget all hans ferd og virke like til det siste. «For ham gjaldt Herrens Vilje mere end hans egen, mere end nogen jordisk Autoritet.»¹³⁸ "Ængstede Sjæle» fant i ham «en fortræffelig Skriftefader /.../ god at gaa til i al Nød, fordi han havde et ømt og varmt Hjerter». Til eksempel bodde en mann hos ham i lengre tid og etterlot seg hustru og flere Børn. Roll tok seg av dem som deres egen far, og de sørget dypt over hans død.¹³⁹

Roll førte regelmessig dagbok og nøyaktig regnskap. Hver nyttårsaften samlet han familien om seg og leste fra årets dagboksnotater. Listen over venner og slektninger som var døde i årets løp, var som regel en 40-60 personer. Dette tilbakeblikk inngikk i forberedelsen til det nye år og til å ta rett avskjed med det gamle års gleder og sorger. Roll var sterkt knyttet til familielivet. Som far var han mild og kjærlig. Det var få fedre forunt å more seg med sine barn som Roll. Han lekte med barna sine som et barn. Og på fødselsdager og ved andre familiebegivenheter vanket det alltid en presang fra ham. Guds Ord bodde rikelig i huset. En av sønnene sa engang, at uten fars konfirmasjonsforberedelse «tror jeg ikke, jeg hadde rigtig vidst, hvad kristelig Religion var".¹⁴⁰ – For øvrig bemerk

¹³² Hertzberg 1909 (2), 182.

¹³³ Nilssen 1889-90.

¹³⁴ Samme 1889,41.

¹³⁵ Samme 1890, 340.

¹³⁶ Samme 1889, 41. Sml s 42, 1890. 335.

¹³⁷ Samme, s 43.

¹³⁸ Samme, s 162.

¹³⁹ Samme 1890, 340.

¹⁴⁰ Samme s 395f

Nilssen at «det vilde ikke være til den afdødes Behag at forherlige hans Person, der dybt nok i baade Livet og Døden følte sig som en fattig Synder".¹⁴¹

Andreas Hansen:¹⁴² Rolls studietid falt i årene omkring 1848, med sterke rystelser i det politiske og sosiale liv. En annen sterk påvirkningsfaktor var den kristne vekkelsestid i 1850-årene. Utenlandsstudiene utdypet hans overbevisning og han vendte tilbake med et brennende ønske om å tjene Gud. Hans virke som stiftskapellan i *Tromsø stift* ble «hans første kjærlighet». Det ble en rik tid for både Karl Roll og «hans trofaste hustru» i kampens år under barske forhold. De «tunge Forestillinger, som han hadde dannet sig, eller som var blevne ham paatvungne ved Indflydelsen fra forskjelligt Hold, gjorde ikke hans Arbeide let». Søren Kierkegaards kamp mot vanekristendom og sammenblandingen af kirkelige og borgerlige Forhold påvirket ham sterkt under studietiden». Følgelig stilte Roll «sterke Krav» til sin prestegjerning.

Vanekristendommen tynget «mange alvorlige kristne», som i disse årene fant det «for trangt for sig i Statskirken. Flere unge Prester forlangte mere Frihed ved Udførelsen af Konfirmation, Vielser osv, og at det maatte løses lidt paa de ved den lange og stærke Forbindelse med Staten knyttede Baand. Valget stod dengang for mange saa: «Tør vi gaa ind som den norske Kirkes Tjenere under de nuværende Forhold?» Roll valgte likevel prestegjerningen, men Hansen fikk det inntrykk at Rolls «tunge Forestillinger om Præstegjerningen» ble forsterket nordpå.

Anders Halvorsen: "Det var ogsaa en brændende Nidkjærhed for Herrens ære og sjælenes frelse, som kom frem i hans virksomhed. Hans mægtige prædikener rystede folk op til eftertanke, om muligt endnu mere vækkende blev hans samtaler med hans skriftebørn. Hver eneste en, som vilde til alters, blev underkastet hans skarpe undersøgelse, og store skarer blev fraraadede at søge nadverden eller ligefrem afviste fra sakramentet. Og han kjendte ikke persons anseelse - bygdens høieste øvrighedspersoner saavel som den fattigste kvinde - fandt han ikke hos dem, det han søgte, saa blev de alle bundne.

Vistnok var ogsaa uvidenheden selv i kristendommens simpleste grundsætninger uhyre hos mange rundt om i bygden i de tider, og som følge deraf sløvheden og den aandelige død stor og almindelig. Men saa vaagnede ogsaa mange, og der blev en aandelig bevægelse i menigheden, aldrig før spurgt eller kjendt her. /.../ - Der var arbeide og kamp i det besværlige embede, og Roll sparede sig ikke selv, men var paafærde sent og tidlig.

I Alten førte han en uophørlig og dygtig kamp mod de romerske, holdt foredrag og søgte ved samtaler at gjendrive dem; under striden mod dem var det han ogsaa forfattede det udmerkede skrift "Pavekirkens Historie eller at Usandhed vel er gammel, men Sandheden dog ældre". Det skyldtes i høi Grad Rolls Virksomhed, at de paveliges fremgang i Alten blev saa ubetydelig.»¹⁴³

Indremisjonsmannen Karl Roll

Heggtveit: "Ogsaa her (Trondhjem) var hans ildfulde, alvorlige, vækkende, alsidige Forkyndelse ledsaget af megen Velsignelse /.../ Foruden et sjelden dygtigt, nidkjært og betydningsfuldt Arbeide

¹⁴¹ Samme s 400.

¹⁴² Morgenbladet 2.11.1887.

¹⁴³ Talvik kab.

blandt Fangerne deltog han paa fremtrædende Maade i Arbeidet for Oprettelse af Trondhjems Indremission ... dens ledende Aand og drivende Kraft /.../ øvede en rig og høit skattet Sjøælesørgervirksomhed. Han var en af den indre og ydre Missions dygtigste og ihærdigste Arbeidere".¹⁴⁴

Petersen: Indremisjonens "virkosomme arbeider og formann. Rolls fraflytting fra Trondhjem i 1872 ble beklaget som et stort tap for kristenlivet i byen. En mann med «dypt alvor og stor arbeidskraft, nidkjær for Herrens sak og glødende i sin kjærlighet til brødrene".¹⁴⁵

Forstanderen Karl Roll

Nils Hertzberg: Under et besøk ved misjonsskolen fikk vennen Hertzberg "et levende Indtryk af den Nidkjærhed, hvormed han tog sig af Missions-Eleverne".¹⁴⁶

Heggtveit: "Sin Gjerning ved Missionsskolen tog han overordentlig samvittighedsfuldt og planmæssig og arbeidede til det yderste for grundig at undervise, kristelig at vække og opdrage samt alsidig at uddanne de vordende Missionærer. Hans Bestræbelser blev ogsaa paaskjønnede og skattede og bar velsignet Frugt".¹⁴⁷

Norsk Missionstidende: Grundig undervisning. Studentene på 3. og 4. kull fikk "et umistelig Indtryk af en ædel, kraftig Personlighed, og de af dem, som har været hjemme paa Besøg fra Missionsmarken, har vist, at de nærrede dyb Agtelse og varm Hengivenhed for ham ... en saa udpræget Personlighed som Roll maatte stærkt paavirke de unge Mænd ... og det blev ikke bare en Sum af Kundskaber, de fik med sig ud paa Missionsmarken, men ogsaa et levende, personligt Indtryk af en Mand, nidkjær i sin Gjerning og oprigtig i sin Kristentro. Og det er styrkende for dem, som gaar i Kampen for Kristi Riges Seir i Verden, at tage et saadant Billede med sig; det maner til Troskab og Nidkjærhed".¹⁴⁸

Roll som midlertidig sekretær for NMS

John Nome: Elevene ved misjonsskolen fikk en streng forstander og husfar. Studentene kunne få det inntrykk at Rolls tanker om disiplin ved skolen, var preget av erfaringene ved tukthuset i Trondhjem.¹⁴⁹

- «en meget alvorlig mann, men en overordentlig steil karakter, en av dem som alltid har "retten" på sin side; og for den som helt ut aksepterte hans anskuelser, ble han en kjær far, men - de som øvde kritikk, var sjelden "av sannheten". Dette forhold gjaldt både hans elever og kolleger /.../ Når Dons nå mente at Schreuder måtte ut av selskapets øverste administrasjon, inntok derfor Roll ganske naturlig et noe avvikende synspunkt.»" Roll hadde neppe noe imot å gripe tøylene for en stund. Men

¹⁴⁴ Heggtveit 1920 II 2, 919.

¹⁴⁵ Petersen 1925, 12.

¹⁴⁶ Hertzberg 1909 (8), 183.

¹⁴⁷ Heggtveit 1920, II 2, 919.

¹⁴⁸ Norsk Missionstidende 1888, 29f.

¹⁴⁹ Nome 1943 I, s. 314.

han synes å ha manglet den personlige takt overfor medarbeiderne som denne stillingen krevde, og hans virke som sekretær falt derfor ikke ubetinget heldig ut.¹⁵⁰ – Nomes kilder er Dons og Vollan.

Dons:¹⁵¹ - Roll var sikkert en alvorlig og ærlig sjel, men et noe uklart hode; dessuten var han mistenksom overfor alle anderledes tenkende - som alle "tyranniske Naturer" er det. Den ærlige streben vi merker hos Roll, ble i mange tilfelle fordervet ved at han i altfor høy grad mente seg å representere "Guds Villie" - som han selvsagt ikke kunne fire på. Og flere ganger under Rolls regime holdt det på å bli delikate saker på grunn av personlige motsetningsforhold - og bagateller.

Vollan:¹⁵² Problemenes årsak var Rolls "ligetil upassende" måte å ordlegge seg på i avisartikler og korrespondanse.

*Norsk Misjonstidende:*¹⁵³ Nekrologen unngikk sakforhold ved å gi en generell karakteristikk av Roll som sekretær. En medvirkende årsak til Rolls avgang "var den strenge Kritik, han hævdede ligo-verfor sig selv og sine Omgivelser; /.../ man kunde ikke forstaa, hvorfor han altid skulde have en anden Mening end alle andre, hvorfor han altid skulde se Farer og Feil der, hvor alle andre saa Veien klar og grei! Saa blev han mangel Gang miskjendt, og det varme Hjerte, som dog slog i hans Bryst, var det kun faa, som kjendte. Men vi vil takke ham for det Arbeide, han har udført i Det norske Misjonsselskabs Tjeneste, for den Dygtighed og den Nidkjærhed, han lagde ind i sin Gjerning, for den Kjærlighed, som han bar i sit Hjerte til Kristi Sag i Verden".

Andreas Hansen: Stillingen som forstander ved Misjonsskolen i Stavanger må ha virket forlokkende på ham. Der fikk han bruke sine interesser og kunnskaper i arbeidet for kirkens fremgang, «og til at følge den paa dens Kamp og Seiergang hjemme og ude". Ifølge Hansen hadde Roll fortsatt betenkeligheter mot gjerningen som statskirkeprest, samtidig som omstendighetene i misjonens tjeneste endret seg og hindret ham i tjenesten. Rolls "freidige Gave" kom ikke til sin rett i stillingen som forstander. Likevel arbeidet han med lyst og brennende iver for sjelenes frelse. Hans forkynnelse var tankedyp og varm, men det kjærlighetsfulle i «hans kristelige Naturel kom først rett frem under den private Sjelepleie, og der var han høit skattet og meget søgt." Vanskeligere var det for ham å stå overfor "Skriftebørn" og konfirmanter. Karl Roll «var en dygtig og hæderlig Prest, tro mod sin Overbevisning, om end hans Mening i visse Punkter ikke faldt sammen med andres".¹⁵⁴

Nekrologer

*Luthersk Kirketidende:*¹⁵⁵ - «legemlig og aandelig vel udrustet /.../ en i høi Grad ideelt anlagt Personlighed /.../ En hellig Iver for Herrens Ære og Sjelenes Frelse brændte i ham og gjorde hans Vidnesbyrd fra Prædikestol og ved Sygesengen inderligt og indtrængende». Tydet «Veien frem til Gud gjennem

¹⁵⁰ Samme.

¹⁵¹ Samme.

¹⁵² Samme.

¹⁵³ Norsk Missionstidende 1888, 30.

¹⁵⁴ Morgenbladet 2.11.1887.

¹⁵⁵ LK 1887 II, 289-290.

alle vor faldne Naturs Forvirringer paa Tankens, Følelsens og Viljens Omraade. Vanskeligere havde han for at finde sig tilrette overfor Skriftebørn og Konfirmanter. /.../ De gamle Betænkeligheder slap ham ikke ganske og betog ham den Frimodighed og Glæde, hvormed han selv saa gjerne vilde gaaet til al sin Gjerning. Det var især ved Sygesengen, at det bløde og milde og kjærlighedsfulde i hans Karakter aabenbarede sig, og der var han en af mange skattet Ven.» Prestegjerningens allsidige berøring med kristenlivet i en stor menighet la en demper på hans naturlige frimodighet. Dertil bidrog også «den folkelige Udvikling» de senere år. Den virket dypt forstemmende på ham. «Han begyndte at kjende sig træt, og nu har Gud givet ham Hvile /.../ Mindes skal han blandt os som en Mand, der i helligt Alvor røgtede sin Tjeneste for Herrens Ansigt og fremfor mange andre har kjendt sig fortæret af Nidkjærhed for Herrens Hus.»

Nils Hertzberg: - «mægtig vakt under de aandelige Bevægelser ved begyndelsen af Femtiaarene, valgte han at reise længst mod Nord, for der at prædike Evangeliet som en Kirkens Tjener. Det var hans første Kjærlighed, som her slog ud i Flamme og vakte Aanderne med Magt deroppe langs Fiskevær og Fjorde. /.../ Men deroppe nærredes ogsaa de noget tunge Forestillinger, som han havde tilegnet sig om Prestestillingens Vilkaar i vor Statskirke. De hindrede ham længe fra at overtage en almindelig Prestegjerning i en Menighed ...»¹⁵⁶

Karl Roll "staar inden vor Kirke som en af dens ideale Preste-Skikkelser; han vilde inden Statskirkens Ramme hævde Kravet om en Sjælesorg og en Kirketugt, som, naar det kommer højt, alene vil kunne øves inden engere Kredse i en Frikirke, - og neppe nok der i Længden, - men ikke i en Statskirke som vor med de mangehaande Elementer; her faar Prestens Gjerning hovedsagelig indskrænke sig til gjennem sin offentlige Forkyndelse at virke missionerende, det er: indbydende og kaldende og særlig tage sig af dem, der frivillig søger ham."¹⁵⁷

¹⁵⁶ LK 1887 II, 289. Se Heggtveit 1920 II, 2, 1918f.

¹⁵⁷ Hertzberg 1909 (2), 184.

EPILOG

Presten Karl Roll bør minnes i en kirkeårskalender, som for lutheranere er en *Kristus-kalender*. Minnedagene gjelder ikke *gjernings*shelgener i kraft av *tilegnet* Kristus-likhet, men *troshelgener* i kraft av *tilregnet* Kristus-likhet. Kristus Jesus er «Guds rettferdighet» - den rettferdighet som evangeliet åpenbarer og Gud tilregner troen. «Rettferdiggjørelsens sirkel» (Luther) er stedet for *Kristi fortjeneste* – og ingenting annet.

Den Hellige Ånd virker troen ved evangeliet om Guds *gaver*rettferdighet, som er Kristus Jesus, gitt til frelse for hver den som tror. Med Kristus som *gave* følger livet med Kristus som *eksempel* i gjerninger som har Guds ord og befaling for seg. De vitner om Kristi nyskapende gjerning i bekjenneres liv, tross de skrøpeligheter som hefter ved grunnet arvesyndens motstand. Kristus-kalenderens minnedager gir anledninger til å takke Gud for Kristi gjerning ved troen i dem vi minnes. For vår egen del må vi be om den frimodighet som gave-evangeliet gir, så vi kan følge dem etter i Kristi spor.

Karl Rolls prestegjerning er en kraftig påminnelse om løse- og bindemaktens embete, og om «kirkens skatt» - syndenes forlatelse på grunn av Kristi lidende lydighet. Denne skatt fins ikke noe annet sted enn i Guds kirke på jorden. Gaven er unik, gitt til glede for alt folket. Gud vil ha vår frifinnelse mottatt og trodd i verden. Likevel fins tvilende tilhørere: Gud er vel en forsonet Gud i Jesu korsdød, men har skatten adresse til meg? For deres skyld – og hvem fins ikke blant dem? – er presten satt til å være skriftefar i menigheten. Med en enkel skriftebønn skal mennesker anledning til å bekjenne sin synd og nevne den synd som plager, og deretter få stadfestet dåpens nådepakt med frifinnelsens ord: «*Jeg forlater deg dine synder, i Faderens og Sønnens og Den Hellige Ånds navn.*» Men hvordan kirkens skatt forvaltet underveis fra dåpen til Herrens bord?

Undervisning om skriftemålet – og invitasjon til å bruke det, gjelder «normale mennesker» med evnen til å kjenne egen skyld og skam i behold. Likevel er det en utbredt misforståelse at presten er terapeut og privatskriftemålet terapi for sinnslidelser. Nei, Gud gir ikke surrogater, men ekte saker (JDiestelmann). Troen lever av de ting som ikke fins noe annet sted enn i Guds kirke på jorden. En synlig påminnelse er «*skriftestolen*» plassert nær alterbordet.

Minnet om Karl Roll peker på kirkens sentrum: Den Oppstandnes virksomme nærvær i den forsamlede menighet. I dette nærvær hører privatskriftemålet med i prestens jevnlige undervisning og oppmuntring til skrifte. Og lekfolk bruker ham som «skriftefar» i nattverdberedelsen, ikke av tvang, men frivillig. De vil høre Guds nådetilsagn *til meg*, og få stadfestet Guds nådepakt i min dåp.

PUBLIKASJONER

- 1857: *Kornthal.* = Kirkelig Folkeblad 1857, 337- 367.
- 1859 (1894(2)): *Pavekirkens Historie.* Anon. Trondhjems Missions-Forening, utg. Thm.
- 1862: *Til Norsk Kirketidendes Redaktion.* = NKtid I8/1862, 283-284. (Korrigerer opplysning om at ingen "Troende" finnes i Kåfjord, Alta; se samme 13/1862, sml 22/1862, 548.)
- 1876a:
Aktstykker til Belysning af Forholdet mellem Biskop Schreuder og det norske Missions-selskab. Stavanger.
- 1876b: *Biskop Martensens Stilling til Absolutionsspørgsmaalet.* = LK III 1876, 377-378. (Stavanger-prestenes andragende til Kongen, se s. 164-168. Redaksjonelle kommentarer, s. 163, 168- 175, 185-192, 198-206, 213-221, 231-240. Debatt, s. 378-382, 396-402 (Hlandstad). Se LK 1877 II, 142-146, 149-160: Absolutionssagen I-II (red).)
- 1878: *Missionsskolen.* = Det Norske Missions-selskabs 36te Aarsberetning. Bilag til "Norsk Missionstidende". Stavanger. S. 28-37.
- 1881a: *Synderes Ven.* Prædiken ved Missionsmødet i Fredrikstad 3die Søndag efter Trefold. Kra. 8 s. Gjengitt i LK 188I II, 65-71.
- 1881b: *Fornøden Berigtigelse.* = Morgenbladet 11.1.1881. (Sml samme 5.I; 7.I.)
- 1881c: *Et Spørgsmaal.* = Stavanger Amtstidende 10.8.1881 (og andre aviser. Om forbønn for Stortinget og stortingsflertallet.)
- 1882, 1883: *"Den politiske Situation" og de Kristne.* Tillæg til Budstikken No. 97/1882. Chra. - Utgitt som småskrift av Utstederne af Opraabet "Til Christendommens Venner i vort Land". No. 2. Chra 1883. 16 s. - Polemikk mot Venstre. Sml AMSArctander: "Den politiske Radikalisme" og de Christne. Oversættelse fra Venstre til Høire af "Den politiske Situation" og de Christne. Bergen 1883.
- 1886: *Den hellige Klogskab.* Tekst: Luk. 16, 1-10. (9. s.e.Tref.) = Hansen, W (utg): Sandhed til Salighed. Prædikener over Kirkeaarets Evangelietekster af Ordets Forkyndere i den norske Kirke. Kra. S. 376- 382.
- 1894a: *Hvorfor er det saa vanskeligt at tro paa Kristus og følge ham efter?* 1. s. i faste. Matt. 16, 21-23. = Frich & Halvorsen (utg): Hvad skal jeg gjøre for at blive salig? 1. Række. S. 125-132.
- 1894b: *Pavekirkens Historie eller Historiens Vidnesbyrd om at Usandheden vel er gammel, men Sandheden alligevel ældre.* Chra. 56 s. - Forsynt med Heggvtveits Karl Roll-biografi, VIII s. Bokanm LK 1894 I, 159-160. (Andreas) H(ansen).

Utgav ukebladet "**Maria**, Marthas Søster" i Stavanger (1872-1878?). (Biblioteksøk forgjeves.)

KILDER

FFR = For Fatig og Rig

Kab = Kallsbok/-bøker Talvik og Trefoldighet mh.

Kamp og seier 1917, 249.

LK = Luthersk Kirketidende 1887 II, 289-290 (A.H = Andreas Heggtveit), 30 (begr).

Morgenbladet 5., 7. og 11.1. 1881; 8.10. og 2.11. 1887.

Nbileks = Norsk biografisk leksikon. Bd XI, 525-526

NFoLex = Norsk Forfatterlexicon 1896, bd. IV, 588-589.

NKtid = Norsk Kirketidende **1857**: 23/231-232; 24/239; 28/273-278.

1858: 21/335f, 25/396; 47/750-751; 48/757-758 (753-762).

1859: 4/64; 17/259, 261; 24/384; 51/811;

1861: 1/15-16; 2/26-29; 3/35-41; 26/401-410;

1862: 18/283f (ref til nr 13); 22/348.

Norsk Misjonstidende **1888**: 28-31; **1917**, 323.

Ra KUD = Riksarkivet Kirke- og Undervisningsdepartement. A Embetssøknader pk 42: Ekstrakter av geistlige embetssøknader 1863-1865; samme, pk 149: Geistlige embedsbesettelser. Altens Sognekald.

Stavanger Amtstidende 10.8.1881.

Vkin = Vår kirke i nord

Amundsen, O Delphin

1952 Karl Roll. = Nbileks XI, 525-526.

Aukrust, Knut

1990 «Prest, prost, fattigmann, enkemann –»: en studie av kirkelig sosialt arbeid i Norge fram mot 1914. Diss. Oslo.

Bergan, Halvor

1982 *Skriftemål og skriftestol*. Skriftemålet i Den norske kirke fra reformasjonstiden til i dag. Diss. Oslo – Bergen – Tromsø.

Birkeli, Emil & Strand, Tidemann

1959 *Kallet og veien*. Det Norske Misjonsselskaps misjonsskole 1859-1959. Stavanger.

Bjørgan, Magnhild

1969 Fragmenter av Finnmarks og Alta-Talviks historie. Bd II. Leirbotn. Stensilutg.

Bøckman, Anton

1953 Kirken i fiskeværerne. Vkin, 17-22.

Dahl, Helge

1957 Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814-1905. Oslo.

Diestelmann, Jürgen

1996 Actio Sacramentalis. Die Verwaltung des Heiligen Abendmahles nach den Prinzipien Martin Luthers in der Zeit bis zur Konkordienformel. Braunschweig.

1998 Über die Lutherische Messe. Gemeindevorträge und Abhandlungen. Gross-Oesingen.

50-aars beretning...

1915 50 aars beretning for Trondhjems indremisjon 1865-1915. Thm.

Halvorsen, Anders

1903 Alten-Talvik i midten av forrige aarhundrede. = FKK, 481-491. (Se Bjørgan 1969 I, 175, 176-178.)

Heggtveit, H. G.

1894 Pastor Karl Roll. = Karl Roll: Pavekirkens Historie eller... Kra.

1912-20 *Den norske kirke i det nittende aarhundrede.* Et Bidrag til dens Historie. Bd I-II. Chra.

Hertzberg, Nils

1909 (2) Frå min Barndoms og Ungdoms Tid. 1827-1856. Chra.

Karlsen, Olav

1961 Grotid i nord. Av Nordnorges misjonshistorie de siste 100 år. Tromsø.

Kjelstrup, Karl

1942 *Norvegia catholica.* Moderkirkens gjenreisning i Norge. Et tilbakeblikk i anledning av 100 årsmminnet for opprettelsen av St. Olavs menighet i Oslo 1843-1943. Oslo.

Lindstøl, Tallak

1914 Stortinget og Statsraadet 1814-1914. I-II. Bd I: A-K. Kra.

Molland, Einar

1979 Norges kirkehistorie i det 19. århundre. I. Oslo.

Myklebust, Olav Guttorm

1986 *En var den første.* Studier og tekster til forståelse av H.P.S. Schreuder. Med bidrag av C. M. Doke og Ernst Dammann. Oslo.

Nilssen, Søren

1889-90 Pastor Karl Jakob Roll. = FFR **1889**, 41-43, 162-168, 170-176; **1890**, 306-312, 314-320, 324-326, 333-335, 339-340, 388-392, 394-400. (Julius Bruuns liktale s 397f.)

Nome, John

1943 *Det Norske Misjonsselskaps historie i hundre år.* Bd I: Det Norske Misjonsselskaps historie i norsk kirkeliv. Fra stiftelsestiden til Schreuders brudd. Stavanger.

Oftestad, Alf B

Diakonien fornyelse. Oslo 1985.

Petersen, K (overlærer)

1925 *Trondhjems indremisjon*. 60-års beretning 21. april 1865 – 21. april 1925. Thm.

Raittila, Pekka

1976 *Lestadiolaisuus 1860-luvulla. Leviäminen ja yhteisönmuodostus. (Lestadianismen på 1860-tallet. Utbredelse og gruppedannelse.)* Diss. Hki.

Roll, Karl

1876a Se publikasjoner: Aktstykker...

Sivertsen, Dagmar

1955 *Læstadianismen i Norge*. Diss. Tromsø.

Smith, P(eter) Lorenz (de Ferry)

1938 *Kautokeino og Kautokeino-lappene*. En historisk og ergologisk regionalstudie. Oslo. = Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning. Serie B: Skrifter XXXIV.

Trefoldighetskirken

1958 *Trefoldighetskirken 1858-1958*. Festskrift utgitt i anledning kirkens og menighetens 100 årsjubileum. Oslo.

Try, Hans

1979 *To kulturer en stat 1851-1884*. Oslo. = Norges historie. Bd 11. Knut Mykland, red.

Wexelsen, Vilhelm Andreas (biskop)

1904 *Fra presten Fredrik Wexelsens liv og gjerning*. Ved hans ældste søn. Høgskolebladet, utg. Svorkmo.

Wisløff, Carl Fr(edrik)

1961 *Politikk og kristendom*. En studie omkring oppropet «Til Christendommens Venner i vort Land». (Jan 181883.) Bergen.

Aarfloth, Andreas

1967 *Norsk kirkehistorie*. II. Oslo.